

STUDIU CRITIC

asupra tractatului lui Cicerone intitulat

DE OFFICIIS

CONTROL 195

DE ACELAȘ AUTOR :

La Tipografia H. Goldner, Iași :

„ANTOLOGIA LATINA” vol. I. 1893

INCERCĂRI CRITICE DE LITERATURĂ FRANCEZA 1898

STUDIU DUPA CORESPONDENȚA LUI CICERONE 1901

PRAECEPTA INSIGNIORA LITTERARIA, 1904

La tipografia «Voința Națională», București

ROLUL ȘI CONDIȚIUNEA FEMEILOR, 1895

Inv. 2408.

269823

STUDIU CRITIC

Inv. A. 61.556.

asupra tractatului lui Cicerone intitulat

DE OFFICIIS

DE

XENOPHON C. GHEORGHIU

3877.
7783

891 Cicero 7 de officiis 06 = 59

I A Ș I

TIPOGRAFIA H. GOLDNER Str. PRIMARIEI No. 17.

1907.

3
1961

CENTRALA UNIVERSITATI
BUCURESTI
2408

lc 236/03

B.C.U. Bucuresti

C3877

PRECUVÂNTARE

Cea de pe urmă lucrare a lui Cicerone e tractatul despre *Datorii*, compus cu puțin timp după moartea lui Cesar și în epoca cea mai turburată a vieții sale, tocmai când Roma eră să piardă pentru totdeauna libertatea.

Cicerone scriind această carte nă s'a gândit numai la fiul său Marcus, care pe atunci studiă filozofia la Atena ; opera lui are un scop mult mai înalt : Cicerone se adresează la partea morală a omului, arătând posterității modelul cetățeanului unei mari republici, devotat patriei sale, așa cum putea să-l făuriască un roman din școala lui Zenone. Mai e încă și manualul candidatului la posturi care vrea să fie și să rămăie om cinstit, și să ridice prin autoritatea caracterului său autoritatea funcțiunii sale.

Și cu toate că în *de Officiis* s'a putut găsi unele lipsuri, totuși oricine o va ceti cu luare aminte va admiră opera cea mai desăvârșită / din filozofia latină, lăsându-se să fie ademenit de această comoară neprețuită de sentimente nobile, de maxime frumoase care ne învață, prin măreția cugetărilor, prin mulțimea și bo-

găția exemplelor, că nu trebuie niciodată să punem interesul nostru înaintea virtuții.

Și pentru a sfârși, nu putem oare zice că în tractatul despre *Datorii* poavața poetului Horațiu din *Arta poetică*, vers 343:

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci
a fost pe deplin împlinită ?

X. C. GHEORGHIU

Iași, în Aprilie 1907.

STUDIU

asupra Tractatului lui CICERONE intitulat DE OFFICIIS.

CARTOLUL I-ii

Rolul lui Cicerone în propășirile înțelepciunii antice.—Cicerone și moralistii greci.—Unitatea neamului omenesc: Cetatea universală.—Teoria dreptății.—Binefacerea.—Caracterul omului cinstit.

N'ar fi potrivit să facem un studiu asupra tractatului lui Cicerone «despre Datorii» înainte de a arăta ce loc ocupă dânsul în istoria filozofiei și ce rol a avut în dezvoltarea și propășirile înțelepciunii antice. Cicerone e oare filozof original? E de ajuns să cetim cu luare aminte toate scrierile lui filozofice pentru a răspunde negativ la această chestiune, a cărei deslegare poate să slujească la o apreciere mai dreaptă a operelor lui Cicerone. Cu drept cuvânt s'a zis că Cicerone în filozofie e eclectic, căci de bună seamă dânsul e cel mai învățat dintre filozofii vechi în metafizica nouăi A-

cademii și în morala stoicismului; se urcă chiar și mai sus până la Platone pentru a găsi împreună cu dânsul temelia dreptății și a legii, căutând tot odată să micșoreze exagerațiunea stoică prin doctrina adversarilor stoicismului și prin luminile unei judecăți sănătoase. Drept vorbind, Cicerone e cel dintâi care a inițiat pe Romani în filozofia greacă.

Acest rol e destul de frumos într'o țară dușmană speculațiunilor filozofice și care nu fusese pregătită să primiască învățăturile Greciei de cât numai după cetirea poemului lui Lucrețiu: «*de rerum naturâ*». Filozofia nu va fi niciodată la Roma o floare răsărită din pământul ei; pentru a se putea deprinde pe un pământ străin, ea va trebui să fie cultivată cu o artă îngrijită și delicată. Erau de sigur locuri pustii, drumuri neumblate, necalcate încă de picior omenesc, drumurile pe unde intră Cicerone, după poetul Lucrețiu, ca să învețe pe compatrioții săi adevăruri adânci, pe care Platone și Aristotele, bazați pe conștiința universală, le afirmaseră deja de trei veacuri cu o netăgăduită autoritate. Pentru a putea isbuți în o asemenea întreprindere, nu trebuia nimic alta de cât un geniu ca al lui Cicerone, căci proza latinească trebuia mlădiată pentru deosebitele delicatețe ale metafizicei și pentru exprimarea deosebitelor nuanțe ale cugetărei. Cum să dai unei limbi sarace și care încă nu se supune, lucru de care se plânge chiar și Lucrețiu, mlădiarea și abundența, singurele în stare să comunice expunerii ideilor celor mai abstracte

o strălucire și o căldură de imaginație care însuflețau concepțiunile originale de unde erau împrumutate? Cicerone n'a fost biruit într'o luptă așa de primejdioasă și a isbutit, prin superioritatea unui stil fermecător și fără păreche, să ne facă să credem că operele sale filozofice nu sunt decât rodul meditațiunilor sale și ale geniului său.

În această filozofie adusă de aiurea, va fi o parte cu care geniul roman nu se va împacă niciodată; aceasta-i metafizica, sunt teoriile și sistemele. Fiindcă epicureismul și stoicismul sunt două școli eminaminte practice și îndeletnicindu-se mai ales cu morala, de aceea vor avea trecere la Roma. Morala, și cu deosebire morala practică, eată ce vor râvni Romanii, iată partea din filozofia greacă cu care se vor ocupa mai mult și cu originalitate. Seneca chiar, așa de admirabil ca moralist, va fi cel mai necomplet dintre filozofi. Trebuiește să fim recunoscători lui Cicerone că, cu tot disprețul Romanilor pentru metafizică, dânsul s'a ocupat cu chestiunile cele mai abstracte și cu cele mai înalte speculațiuni ale filozofiei; trebuiește să-i fim recunoscători că a scris, după Platone, *de republică* și *de legibus*, că s'a rădicat împreună cu dânsul până la contemplarea binelui absolut, de unde a făcut să reiasă ideile de dreptate, de drepturi și de datorii. Nu e locul aice să ne întrebăm dacă Cicerone a fost în totdeauna destul de afirmativ asupra celor mai grave chestiuni și asupra celor mai importante adevăruri de morală, și dacă uneori n'a adoptat, poate fără motiv,

probabilismul nouăi Academii; nu avem aice de căutat filozoful, ci moralistul, și fiindcă morala sa, ca și filozofia, e împrumutată de la Greci, nu vom trebui să ne mirăm dacă el reproduce adeseori autorii de la cari se inspiră și dacă de multe ori nu-i decât credinciosul lor interpret și vulgarizatorul ideilor lor cele mai sublime.

Dacă avem în vedere maximele generale de morală, putem crede că rațiunea omenească a putut să facă în această privință vădite progrese după Platone? E vre-un moralist care să poată atribui virtuții un scop mai mult decât imitarea chiar a lui Dumnezeu, în care Platone vede idealul vieții omenești? Credeți oare că se poate în totdeauna ajunge la nivelul unui asemenea doctrini? Ce poate fi mai frumos decât această maximă a celui mai mare dintre filozofi: e mai mai bine să înduri nedreptatea decât să o sevărești, și multe altele de acelaș ordin și de aceiași valoare se găsesc în *Gorgias*, în *Rupublica*, în toate *Dialogurile* lui Platone?

Nu-i decât un punct, — dar care e destul de însemnat, — asupra căruia Cicerone a făcut poate să propășiască morala antică, chiar după Stoici, după Zenone și Chrysip. Tractatul despre **Datorii** înșamnă o epocă în istoria cugetării omenești, căci afirmă cu tărie și statornicie principiul înfrățirii universale și a comunității neamului omeneșc! E tocmai această idee măreață aratăată de Cicerone sub toate formele, care a făcut ca *De officiis* să străbată prin atâtea veacuri și care-i dă importanța și noutatea sa în mișcarea

filozofică și morală a antichității. Inzadar ne-am da ostineală, să găsim o asemenea idee în operele cele mai ideale ale lui Platone, care, în *Republica* lui, închide, cum s'a spus adeseori, porțile cetății și o scoate așa zicând din mijlocul neamului omenesc.

Până pe timpul lui Alexandru Cel Mare, patriotismul grecesc nu era decât o idee vagă și fără însemnătate. Demostene era din cale afară Atenian, ca să poată pricepe că respândirea spiritului grecesc, care trebuie să se îndeplinească după dânsul, putea să aducă folos omenirii. Filozoful Antistene, căpitenia Cynicilor, împreună cu elevul său Diogene, înzadar au căutat să se răzlețiască de patria comună și să arăte un dispreț trufaș pentru orice afecțiune și sentiment natural, nu sunt în stare să ne convingă că sunt prietini omenirii fiindcă aruncă fel de fel de ocări concetățenilor lor. Dar după călătoria triumfătoare a învingătorului Asiei popoarele se apropie unul de altul și sentimentele se măresc. Disprețul pentru Barbar începe să fie înlocuit prin un sentiment nou, al cărui tâlcuitor va fi stoicismul, și pe care comedia însăși își va lua însărcinare să-l împrăștie în lume. Epicur și elevii lui vor zice și dânsii, întocmai ca și Zenone că înțeleptul poate fi fericit în orice parte a lumii: nepasarea epicuriană nu poate să fie pentru noi obârșia unei iubiri serioase de omenire. La cei dintâi Stoici, se găsește presimțirea egalității și a înrudirii tuturor oamenilor. Zenon nu voește ca oamenii să trăiască în orașe și sate, despărțiți unii de

alții prin legi particulare, ci să se privească cu toții ca cetățeni și membri ai unui aceluiași stat, și după cum observă Plutarc ¹⁾. Alexandru împlinise dorința filozofului. Nu putem nega că ideea cetății univervsale a încolțit în cugetarea întemeetorului chiar al Porticului. Această idee stoicismul roman o va desvolta neconținut după Cicerone și o va exprima sub toate formele. —

Această influență filozofică a stoicismului, n'a fost singura care a avut putere asupra spiritului lui Cicerone. Când scria *De officiis*, Roma primise deja în zidurile ei multe națiuni, deja războiul social deschisese porțile cetății popoarelor din Italia, deja Cezar începuse, în folosul omenirii îndeplinirea speranțelor filozofice ale lui Cicerone dând jos hotarele care despărțiau Roma de univers. Patriotismul lui Cezar, nu seamănă cu patriotismul lui Brutus, și aristocrația romană nu vede cu ochi buni că la privilegiile ei au să fie partași și oamenii noi (*homines novi*) și străini. Cezar a plătit cu viața, îndrăzneala lui, și fiindcă a încercat mai cu energie decât filozofii să împreune neamul omenesc căzu sub povoara răzbunărilor patriotismului strimț și egoist al patricianilor și cavalerilor romani.

S'ar crede poate că cel puțin Cicerone a trebuit să admire pe Cezar și întrânsul să iubiască pe prietenul omenirii. Acest sentiment ar putea păre firesc în inima moralistului care reclamă neconținut egalitatea neamului omenesc ; cu toate

1) *Plutarc*: „Despre valoarea și soarta lui Alexandru“ Discurs I, Capit. VI.

aceste trebuie să recunoaștem că, dacă noi după scurgere de atâtea veacuri putem vedea în Cesar un prieten al omeniei, eră greu ca Cicerone să vadă întrânsul altceva de cât un dușman al Republicei. Cei vechi n'aveau nici o cunoștință despre filozofia istoriei, și caută să mărturisim că spiritul republican și patriotic putea foarte bine să închidă ochii lui Cicerone asupra meritelor filantropice ale lui Cesar. De altfel să nu pretindem a găsi o potrivire desevărsită între purtarea filozofului și maximele lui : am avea prea multe amăgiri. Să nu ne închipuim deasemenea că această iubire pentru toată omenirea mărturisită de atâtea ori de Cicerone, trebuie în totdeauna să fie pusă și în practică. Suntem siliți să-i îngăduim și contrazicerile numeroase ⁽¹⁾, și nu trebuie să căutăm a împacă aice pe politicul cu filozoful : n'ar fi greu a dovedi aceasta cu ajutorul istoriei, ba chiar prin propria lui Corespondență ; aceasta înse nu trebuie să ne împedece să-l considerăm ca unul dintre cei mai inflacarați răspânditori ai ideii așa de binefăcătoare despre egalitatea și înfrățirea oamenilor.

1) Un exemplu ne va convinge despre aceasta. Cicerone își va uni glasul lui cu al lui Catone, când acesta vorbește în contra cavalerilor cari storciau provinciile unde își aveau funcțiunile lor, și isbutește ca acești judecători corupți și neeinstiți să fie condamnați de senat. «*Nam Catonem nostrum non tu amas plus, quam ego : sed tamen ille, optimo animo utens, et summa fide, nocet interdum reipublicae. Dicit enim tanquam in Platonis πολιτείᾳ non tamquam in Romuli facce sententiam. Quid verius, quam in iudicium venire, qui ob rem iudicandam pecuniam acceperit ? Censuit hoc Cato. Assensit senatus. Equites curiae bellum, non mihi. Nam ego dissensi.* (Cicerone : Epistole către Atticus, cartea II, epist. 1.

Cicerone a mers înainte pe această cale mai mult chiar de cât înainte mergătorii lui, stoicii, căci acest sentiment devine oare cum pentru dânsul principiul întregii sale morale și aproape unicul scop cătră care el îndrumează toate datoriile noastre. Această idee măreață în mintea lui e așa de covârșitoare asupra tuturor celorlalte încât va crede că a scris un tractat complet de morală dacă a vorbit despre raporturile oamenilor între dânsii și despre morala socială care în opera lui are rolul pe care Zenone și Chrysip îl lasaseră numai moralei individuale. Dânsul nu mai consideră omul în el însuși, îl vede neconținut în cetate și în mijlocul semenilor lui. Din care cauză Doamna de Staël, în cartea sa intitulată : „*De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales, partie I, Chap. V*”, arată caracterul operei lui Cicerone : „sa philosophie est composée de preceptes, et non d'observations”. Precepte menite să întretie neconținut și să întăriască această societate a neamului omenesc despre care vorbește la fie ce pas și la care

Ei ce ! Zice Cicerone, Catone își spune părerea dinaintea plevei poporului roman, cum s'ar face în republica lui Platon. Acești judecători s'au făcut vinovați, era deci nevoie a-i pedepsi, pentru a pune vrajă, după cum s'a și întâmplat, între senatori și cavaleri ?

Sunt deci două morale și două dreptăți în lume ? Se vede foarte bine că simpatiile politice ale lui Cicerone i-au întunecat în acea zi judecata sănătoasă și preferințele lui pentru aristocrația română l'au silit să nu dea dreptate poporului obinduit de dînsa.

Ar fi fost fără îndoială de dorit ca faptele lui Cicerone să fi fost potrivite cu principiile lui de dreptate și de umanitate, ce dînsul le consideră ca temelie pentru toate datoriile noastre.

totul trebuie să năzuiască. În această privință Cicerone e cu adevărat precursorul lui Seneca, și nici un filosof înainte de dânsul nu spusese cu atâta tărie că natura ne silește să iubim pe om numai pentru acest motiv că e om; *Hoc natura praescribit, ut homo homini, quicumque sit, obeam ipsam causam quod is homo sit, consultum velit*. (De officiis, Cartea III, Cap. 6). Aice trebuiește să căutăm progresele lui Cicerone în morală, într'aceasta consistă adevărata lui originalitate.

Dacă e foarte frumos să te rădici până la idea cetății universale, aceasta nu poate fi cu toate aceste decât cu condițiune de a menține în toată întregimea lor datorile zilnice ce avem de îndeplinit față de acei cari sunt mai aproape de noi și cari ne sunt uniți prin sînge și afecțiune.

Nu ar trebui (căci aceasta n'ar fi în acest caz de cît una din formele egoismului) ca moralistul, propoveduind iubirea omenirii întregi, să vie să slăbiască legăturile familiei pentru a micșura întinderea obligațiunilor ce ea impune. Cicerone a fost în totdeauna prea cuminte ca să nu observe ordinea firească în treptele ce stabilește în această mare asociațiune a neamului omenesc.

Pentru dînsul nu-i nimic mai sfânt ca familia, în care vede fundamentul chiar al cetății și origina republicei; el voește ca cea mai mare parte din bunăvoința noastră să fie pentru acela care ne atinge mai deaproape; nimeni nu respectă mai mult de cît dînsul legăturile de sînge care unesc pe oameni prin iubire și această comunitate de membri ai aceleiași fami-

lii cari se vor întâlni până și în acelaș mormînt
«*sanguinis autem conjunctio benevolentia devincit
homines et caritate. Magnum est enim eadem ha-
monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra
habere communia*» (De offic. Cartea I, Cap. 17).

Răzămându-se pe idea de familie Cicerone se ridică la idea de cetate și la idea și mai întinsă de patrie, pentru a spune înșfîrșit că mai mult de cît iubirea de patrie e iubirea de omene și că noi avem datorii de împlinit față de toți acei cari sant părtași ai rațiunei omenești. Pe această comunitate de rațiune Cicerone, după cum mai târziu Marc-Aureliu ⁽¹⁾, stabilește această idee sublimă a inrudirei tuturor oamenilor, idee ce nu va deveni reală de cît atunci când creștinismul, prin organul Sfântului Pavel ⁽²⁾, va veni să proclame în tot universul că Dumnezeu a scos dintr'o obârșie unică tot neamul omeneșc. Ori cum, Cicerone a făcut tot ce-a putut pentru a uni marea familie omenească prin legături trainice, și a găsit în justiție legătura care trebuie să apropie pe toți oamenii. Teoria dreptății susținută de Cicerone e una din cele mai întinse și mai fecunde eșite din conștiința omenească, și prin aplicațiunile sociale ce dînsul scoate din ea, ea a fost în totdeauna un titlu de glorie pentru marele orator roman, de și nu-i aparține în întregime numai lui.

Eră poate greu, pe vremea lui Cicerone, să se mai adauge ceva la cugetările admirabile ale lui Platone asupra dreptății și să se arăte mai

1) M. Aureliu, Maxime, II, 1; XII, 26, etc.

2) «Fecit ex uno omne genus hominum» (Act. Apost. XVII, 26)

bine decât dânsul că dreptatea nu constă în a face bine prietenilor și rău dușmarilor. dar din contra, că nu e niciodată iertat de a face rău pentru rău¹⁾. Deasemenea nu eră ceva nou de a vedea în binefacere o parte integrantă din justiție, căci Platon spusese dejă că noi nu suntem născuți numai pentru noi singuri, ci și pentru patria noastră, pentru rudele noastre, pentru prietini noștri²⁾. Stoicii și Cicerone au adăugit că oamenii trebuiesc să se ajute unii pe alții; că omul a fost creat pentru om. Mai trebuiă încă să se arăte că dreptatea e temeliea a ori-ce alcătuire socială și să se expună cu mai multă precizie, decât cum se făcuse până atunci, deosebitele datorii din care e compusă. Cicerone, ajutat și de lucrările anterioare ale Stoicilor, a îndeplinit această sarcină cu marea lui autoritate.

«Le vrai égard pour le public, zice Bossuet, c'est que tout particulier lui doit sacrifier sa propre vie³⁾». Tocmai acest principiu, care consistă a pune totdeauna înainte interesul obștesc celui particular, e acel ce formează dreptatea după Cicerone, și pe care dânsul l'a dat ca bază pentru aceea-ce el numește societatea oamenilor între dânsii și comunitatea vieții, *societas hominum inter ipsos et vitae quasi communitas*⁴⁾. Nimeni n'a susținut cu mai multă tărie decât dânsul trebuința de a observa această lege na-

1). Platone, Republica, cartea I.

2). Platon, Epistola IX.

3). Bossuet, Cinquième Avertissement aux protestants.

4). Cic. De offic. Cartea I, capit. 7.

turală care ne îndeamnă să tot adăogăm la capitalul utilității comune prin un schimb de îndatoriri prielnice, dând, primind, servindu-ne de talentele noastre, de activitatea noastră, de bogățiile noastre, pentru a strânge mai tare legăturile societății omenеști, «*communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem*». S'ar crede că auzim pe Descartes proclamând, cu 17 veacuri mai târziu, acest adevăr a cărui cunoaștere lui i se pare așa de folositoare, «qui est que, chacun de nous soit une personne séparée des autres et dont par conséquent les intérêts sont en quelque façon distincts de ceux du reste du monde, on doit toutefois penser qu'on ne saurait subsister seul, et qu'on est en effet l'une des parties de cette terre, l'une des parties de cet état, de cette société, de cette famille à laquelle on est joint par sa demeure, par son serment, par sa naissance ; et il faut toujours préférer les intérêts du tout dont on est partie à ceux de sa personne en particulier»¹⁾).

Așa dar nu va fi deajuns,—pentru a face semenilor noștri îndatoririle la care ne silește dreptatea,—să respectăm drepturile ficăruia și să nu săvârșim nici o nedreptate față de nimeni ; a nu apară pe acel ce e atacat, a nu ne opune la o nedreptate, după puterile noastre, aceasta e totdeauna ca și cum am tradă pe părinții noștri, patria noastră, omenirea întreagă. Platon

1). Descartes, Lettre V.

a spus aceasta mai înainte : «Acela care nu se-vârșește nici-o nedreptate merită să fie cinstit ; dar acel care nu îngăduie ca alții să fie nedrepti merită de două ori mai multă cinste de cât cel dintâiu» ¹⁾. Cicerone repetă acelaș lucru necontenit și găsește în acest soi de solidaritate ce stabilește între oamenii cinstiți ocrotirea cea mai energică și garanția cea mai sigură a vieții so-siale unde ar vedea cu dragă inimă, împreună cu Aristotele, «un instinct plăcut care e poate un feliu de virtute» ²⁾. Nu există, zice Cicerone, societate mai frumoasă și mai trainică decât aceea a oamenilor de bine pe care-i leagă potrivirea de moravuri, «*Nihil autem est amabilius nec copulatius quam morum similitudo bonorum*» ³⁾. Trebuie să adăogim că definițiunea «e dânsul dă despre omul cinstit are și astăzi încă un aer de noutate chiar după două mii de ani, și e un adevăr din toate timpurile că, dacă omul cinstit e acela care face atâte îndatoriri cât poate și nu face nimărui rău, e sigur că acest om cinstit nu e ușor de găsit ⁴⁾.

Dar până aici n'am văzut decât principiile cele mai de căpitenie și mai elementare ale dreptății fără de care ordinea socială n'ar putea exista. Mai sunt încă și alte datorii tot una de obligatoare, pe care Cicerone le-a înțeles cu o mare înălțare morală și un sentiment adânc

1). Platone, Despre *Legi*, V. 730.

2). Aristotele, *Politica*, Cartea III, cap. IV.

3). Cic. De offic. I, cap. 17.

4). «Sive vir bonus est is qui prodest quibus potest, nocet nemini, certe istum virum bonum non facile reperiemus». (De offic. III, 15).

despre onestitate. Dânsul ține să ne convingă că tot ce-i legal nu-i legitim, și zicătoarea există deja pe timpul lui Cicerone că

«*summum jus summa injuria*».

Dânsul se silește să ne spună că trebuie să ne ferim de întrebuițarea acelor finețe de care sunt ademeniți chiar oamenii iubitori de onoare și de datorie, și silindu-ne a deosebi lucrurile drepte și acele ce n-au de cât aparența dreptății, a ne deprinde a vedea în totdeauna dincolo de drept echitatea ¹⁾. Cicerone a văzut lămurit că conștiința omenească e mai grea de cât legea și că hotarele onestității sunt mai strimte de cât hotarele dreptului pozitiv ²⁾. Dânsul a înțeles destul de bine că, pentru a fi om cinstit, nu e deajuns a nu fi vinovat dinaintea codicelui penal ³⁾. Aristotele stabilise foarte bine această deosebire așa de adevărată, când zicea că ceea-ce este echitabil, deși e drept, nu e cu totul conform cu legea, dar că e mai degrabă o modificare potrivită a dreptului, care e cu adevărat legal, și echitatea trebuie să îndrepte neajunsul care vine din generalitatea legii ⁴⁾. Atare e părerea statornică a lui Cicerone, care ne învață

1). Circ. De Offic. III, 17.

2). Cic. De legibus, I, 5: «A ceea-ce noi numim drept civil nu cuprinde decât o mică parte din marea întindere ce cuprinde dreptul naturii» Jus civile quod dicimus, in parvum quemdam et angustum locum concluditur naturae.

3). Seneca va zice mai târziu; «Sermană nevinovăție să nu fi cinstit de cât după lege! Cu cât e mai întinsă regula datoriilor noastre decât cea a dreptului!» (De irâ, II, 27). Mai târziu această maximă va fi aplicată și la drept: *Non omne quod licet honestum est.*

4). Aristotele: «Morala către Nicomac» cartea V, cap. X.

să ne apropiem, atât cât atărnă de noi, de adevărată dreptate și de dreptatea absolută de care nu avem, cum o spune dânsul, în legile scrise de cât o umbră și imagini.

Trebue a alungă pentru totdeauna subtilitățile și această fineță răutăcioasă care ar vrea să treacă drept prudență, dar care e așa de departe și de deosebită de ea. «Un om cinstit scoate în vânzare o casă din cauza unor defecte cunoscute de el, și pe care toată lumea nu le știe. E nesănătoasă, și se crede că e sănătoasă; nu se știe că în toate odăile vin șerpi; scândura e stricată, edificiul amenință cădere; dar, afară de stăpân, nimeni nu știe nimic. Intreb, zice Cicerone, dacă proprietarul n'ar încunoștiința pe cumpărători, și și-ar vinde casa cu un preț mult mai mare decât chiar el credea, ar face o faptă nedreaptă și necinstită? Da, răspunde Cicerone împreună cu Stoicii; căci aceasta înșamnă a induce cu știință pe altul în eroare. Inzadar s'ar zice: când aprecierea cumpărătorului e slobodă, unde ar putea să fie înșelarea vânzătorului? Și dacă nu ești responsabil de tot ce s'a spus, cum ai fi responsabil de aceea-ce nu s'a spus? Ce prostie din partea unui vânzător, să-și spună cusururile casei ce vrea să vândă! Și poate fi ceva mai ridicul decât să auzi strigându-se în public, din poronca proprietarului: De vânzare o casă nesănătoasă? Și cu toate aceste, conchide Cicerone, dacă aceasta nu e a ascunde aceea-ce știi când taci, ascunzi de sigur lucrul când acei cu cari tractezi ar avea interes să știe, și când le-o ascunzi din un interes

personal al tău. Deci cine nu vede ce înșamnă a ascunde lucrul în o asemenea împrejurare, și ce soiuri de oameni sunt capabili de asemenea faptă? De sigur aceștia nu sunt oameni cu inimă curată, drepti și fără șiretlic, echitabile, cu un cuvânt oameni de bine, ci mai de grabă oameni falși, ascunși, prefăcuți, înșelători, răi, răutăcioși, vicleni» ¹⁾). Așa hotărăște întotdeauna Cicerone asupra chestiunilor celor mai delicate după regulile cele mai severe a le bunei credinți și a le legii naturale.

Prin o observare exactă a acestor datorii se va menține această asociațiune a neamului omenesc creată de natură, și această societate mai strânsă care unește pe oamenii aceleași națiuni și ai aceleași cetăți. Cu o idee așa de înaltă despre dreptate, pe care dânsul niciodată n'o dispărtește de binefacere și de umanitate, putem lesne înțelege cum Cicerone a ajuns s'o formuleze în această expresiune admirabilă, adeseori citată, dar căria uneori i s'a dat un în-

1). Cic. *De offic.* III, 13 *Vendat aedes vir bonus propter aliqua vitia quae ipse norit, coeteri ignorent: pestilentes sint, et habeantur salubres; ignoretur in omnibus cubiculis apparere serpentes; male materiatae, ruinosae: sed hoc praeter dominum, nemo sciat. Quaero, si hoc emptoribus venditor non dixerit, aedesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, num id iuste, an improbe fecerit?*

Non igitur videtur, hic aedium venditor celare emptorem debuisse. Neque enim id est celare, quum quid reticeas; sed quum, quod tu scias, id ignorare emolumentum tui causa velis eos, quorum intersit id scire: hoc autem celandi genus quale sit, et cuius hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non iusti, non viri boni; versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri».

teles prea larg, când unii au văzut în ea idea de caritate creștinească: *caritas generis humani* ¹⁾.

CAPITOLUL II.

Datorii către dușmanii noștri.—Opiniunea lui Cicerone asupra muncii.—Purtarea față de sclavi, față de străini.—Dreptul de pace și de războiu.—Lauda curajului cetățenesc.—Devotamentul pentru interesele obștești.—Rezumat.

O teorie perfectă și căreia nimic nu i se poate impută, ca acea expusă mai sus, trebuiă, fără îndoială, să călăuziască pe Cicerone în toate părțile moralei și să slujască de bază preceptelor particulare care sunt menite să ne povățuiască în toate raporturile noastre cu semenii noștri. Cu chipul acesta dânsul și-a dat bine samă că avem datorii de împlinit chiar față de dușmanii noștri, mai mult încă, chiar către acei ce ne-au adus vre-o jignire. Și aice câte izvoare de sentimente generoase și de cugetări nobile a putut să găsiască dânsul în filozofia morală a Greciei, în viața și în moartea lui Socrat! Începând cu cei 7 înțelepți ai Greciei, începând cu Pittacus și Cleobul făcând o lege despre er-tare și binefacere față de acei cari ne-au ocărit ²⁾ și până la Stoici, acei cari se apropie mai mult

2). Cic. *De finibus bonorum et malorum*, cartea V, cap. XXIII «In omni autem honesto, nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quam conjunctio inter homines hominum, et quasi quaedam societas et communicatio utilitatum, et ipsa *caritas generis humani* (această iubire de omenire)».

2) Diogene din Laerțiu, Cartea I, Cap. IV și VI.

3877
7785

de Cicerone ¹⁾, câte maxime frumoase nu se găsesc de unde el putea să se inspire ! «Sunt datorii de observat. zice Cicerone, față de acei de la cari am primit vre-o nedreptate ; și poate chiar că-i destul că acel care a făcut răul să se căiască de el pentru ca după aceia să nu mai facă ceva asemănător, și pentru ca alții să fie mai puțin grăbiți a sevârși o nedreptate ²⁾.» Fără îndoială nu trebuie să căutăm în tratatul lui Cicerone ertarea creștinească de pacate, fiind-că a declară, după cum face dânsul că, răzburarea trebuie să-și aibă o margine ³⁾ e a recunoaște printr'aceasta că ea e un drept ⁴⁾ cel puțin înse sentimentul de umanitate slujește aice ca o ocrotire în contra pornirilor pasiunei și a mâniei. Legea Evangheliei singură e în stare să ne îndemne să iubim pe acei cari ne urăsc și să bine cuvântăm pe acei ce ne blasfămă ⁵⁾.

Ar fi fost cu toate aceste bine ca Cicerone să fi rămas în totdeauna credincios marelui principiu pus de dânsul despre comunitatea tuturor

1) Aice nu e vorba de Stoicismul primitiv, a cărui maximă e destul de cunoscută : «milă de loc, ertare de loc» (Diog. din L. VII, 120).

2) «Sunt enim quaedam officia etiam adversus eos servanda a quibus injuriam acceperis. Atque haud scio an satis sit eum qui lacessierit, injuriae suae paenitere ut et ipse ne quid tale posthac, et ceteri sint ad injuriam tardiores.» (De offic. cartea I, cap. 11).

3) «Est enim ulciscendi et puniendi modus» (De offic. I. 11).

4) E adevărat că Cicerone declară aiurea că nimic nu e mai vrednic de laudă, mai demn de un om mare ca blândeța și indulgența «nihil enim laudabilius, nihil magno et praeclaro viro dignius placabilitate atque clementia». (De offic. I, 25).

5) «Non reddentes malo pro malo, nec maledictum pro maledicto, sed ex contrario benedictes».

oamenilor și să nu fi stabilit în realitate deosebiri după bunul plac și nedrepte între deosebitele clase ale societății. Cicerone a condamnat munca și a vestejit pe toți acei ce se dedau ei. A condamnat ca josnică și nedemnă de un om liber condițiunea mercenarilor și a tuturor acelor care sunt plătiți pentru muncă și nu pentru talent. După dânsul meseriașii se în-delețnesc cu o meserie înjositoare, și într'o dugheană nu poate fi nimic nobil ¹⁾. Iată cum însuși Cicerone înțelege înfrățirea universală, iată iubirea lui pentru neamul omenesc! Primește să se folosiască de munca oboșitoare a meseriașului, nu va renunța înse niciodată la dreptul său de a-l desprețui.

De ce nu s'a inspirat dânsul în această privință de la Socrat care, cu o pătrundere admirabilă și cu o agerime morală meritând să fie luată în samă pe vremea lui, proclamă munca un ce sfânt care face cinste omului și nu-l înjosește! «cum! fiind că e cineva liber, nu trebuie să facă altă ceva nimic de cât să mănânce și să doarmă? Persoanele libere care trăesc în o asemenea trândăvie, au un traiu mai bun? Sunt mai fericite de cât acele ce se ocupă de lucruri folositoare pe care le știu? Crede-vom că lenea și trândăvia pot ajuta pe oameni să învețe aceea ce trebuesc să știe, să-și amintească de aceea ce au învățat, să dea tru-

1) «*Illiberales autem et sordidi quaestus mercenariorum omnium, quorum operae, non quorum artes emuntur. Opificesque omnes in sordida arte versantur: nec enim quidquam ingenium habere potest officina*» (De offic. I, 42).

pului lor sãnatate și vlagã, sã câștigue și sã pãstreze tot ceea-ce e trebuincios vieții, în timp ce munca și exercițiul nu slujesc la nimic? Cari-s așa dar oamenii cei mai înțelepți, acei cari traesc în trândãvie, sau acei cari se îndeletuiesc cu lucruri folositoare? Cari-s cei mai drepiți acei cari lucreazã, sau acei cari, fãrã sã facã nimic, chibzuesc asupra mijloacelor de a trãi? ¹⁾

Antichitatea însã n'a ascultat de sfatul lui Socrat și a trebuit sã continue încă mult timp sã desprețuiascã pe toți acești muncitori a cãror simbrie, zice Cicerone, e ca o dovadã de robie. ²⁾

Cicerone spune ca și Aristotele cã «cu cât o meserie reclamã mai multã artã și combinațiune, cu atãta e mai cinstitã; cu cât e mai pociã și stricã trupul prin întrebuintãrea forțelor fizice, cu atãta e mai robeascã; în sfârșit, cu cât fãptura unui lucru are nevoie de mai puținã inteligențã, cu atãta meseria e mai josnicã. Dãnsul crede, împreunã tot cu Aristotel, cã «nici un membru din trupul social nu trebuie sã se ocupe nici de specule de negoț, nici de meșteșuguri mecanice, fiind cã asemenea ocu-

1) Xenofon: «*Memorablele lui Socrat*» Cartea II, cap. 7.— Aceste frumoase reflecții ale lui Socrat îmi amintesc aceste cuvinte ale lui La Bruyère: Il y a des créatures de Dieu qu'on appelle des hommes, qui ont une âme qui est esprit, dont toute la vie est occupée et toute l'attention est réunie à scier du marbre: cela est bien simple, c'est bien peu de chose. Il y en a d'autres qui s'en étonent, mais qui sont entièrement inutiles, et qui passent les jours à ne rien faire: c'est encore moins que de scier du marbre» (*Les Caractères: des jugements*).

2) «Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis» (De offic. I, 42),

pațiuni sunt înjosoare și se opun la practica-rea virtuții 1) ;» ca și Aristotel încă, Cicerone e de părere că «a se deda la îndeletniciri no- bile care fac pe om virtuos, și a-și câștiga exis- tența zilnică prin o lucrare cu mâna sunt două lucruri ce nu se potrivesc (2.)» Dacă Platone eră și el de părere că nici-un cetățean să nu se îndeletnicească cu o meserie mecanică 3), cu toate aceste a declarat că meseriașii, sunt lucră- torii avutului patriei 4) și negustorii numai să fie cinstiți, trebuiesc socotiți ca binefăcătorii cetății 5). Lui Cicerone un singur soi de negoț îi place : marele negoț, ast-fel cum eră făcut de patri- ciani 6). Să mai așteptăm câtva timp și totul se schimbă. Cei saraci și cerșitorii pe cari chiar Platone îi alungă din republica lui imaginară 7), meseriașii pe care Cicerone îi condamnă vor fi destul de răsbunați de desprețul filozofilor, când legea Evangheliei, care e legea carității va veni să-i ridice și să-i slăvească, și când Mântuitorul lumii va deveni singur meseriaș și va lua forma unui sclav 8) pentru arăta că munca sfințește

1) Aristotele : Polit. cartea VII, 9,

2) Aristotele : Polit. » III, 3.

3) Platone : Legile, VIII, 846.

4) Platone ; Legile, XI. 920.

5) Platone : Legile, XI, 918.

6) «Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est : sin magna et copiosa multa undique apportans multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda» (De offic. cartea I, cap 42).

7) Platone : Legile, XI. 936.

8) «Formam servi accipiens» (s-tul Paul, *Ad Philippenses*, II. 7). și în Evanghelie : «Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare» Math, XX, 289.

și pentru a face să străluciască dinaintea ochilor noștri adevărată egalitate.

Cu niște idei așa de înguste și cu asemenea prejudecăți asupra muncii, putem noi nădăjdui să găsim în Cicerone un dușman al sclăviei, sau cel puțin să-l auzim afirmând, cum va face Seneca, că robirea nu merge până la suflet ¹⁾? Și în această privință încă va fi inferior lui Socrate, ca și Platone chiar, ca și Aristotele :

«Acei pe cari îi văd, zice Socrate vorbind de sclavi, nu numai fericiți de soarta mai bună ce le procură justiția purtării lor, dar dornici să merite laudele mele, îi tractez ca pe niște oameni liberi, îi îmbogățesc și îi cinstesc ca pe niște oameni buni» ²⁾. Pe când Socrate voește ca sclavii lui să fie tractați ca oameni liberi, ca niște oameni de bună condițiune, Cicerone preferă să fie tractați ca niște mercenari ³⁾, și se crede foarte *marinimos* față de ei ! Ei îi datoresc de sigur recunoștință dacă consimte să vadă în ei oameni și dacă nu declară că trebuie a-i considera ca dobitoace ! Cicerone deși nu e partizanul dreptului de sclăvie decât cu oare-care rezervă, cu toate aceste inclină către părerile de unde Aristotele făcea să iasă robia naturală. Nenorocită concluziune, care reiese într'un chip vădit din cuvintele chiar ale lui Cicerone ⁴⁾, dar

1) «Errat, si quis existimat servitatem in totum hominem descendere». (Seneca : De beneficiis, III, 20).

2) Xenofon : Economicele, cap. XIV.

3) Cic. de offic. : «Quibus (servis) non male praecipunt qui ita jubent uti ut mercenariis» (I, 13).

4) «Atque ut sunt ali lautiores servi, sed tamen servi» (Paradoxa V, 2).

care nici odată nu va fi potrivită cu credința în înrudirea tuturor oamenilor și cu sentimentul uneori așa de puternic al egalității firești. Cel puțin Aristotele, după ce a definit sclăvia un instrument viu, în stare să cîrmuiască alte instrumente ¹⁾ cerea să fie tractați cu mai multă blîndeță încă de cît copiii ²⁾; și întru cît privește pe Platone, dacă dînsul crede că trebuie a se lua în totdeauna cu sclavii aere de stăpîn și a nu fi nici odată familiar cu dînșii ³⁾, spune de asemenea de a se arăta, dacă se poate, mai drept cu dînșii de cît față de egalii săi ⁴⁾. Cât despre Cicerone, asprimea față de sclavi lui i se pare o orînduială folositoare ⁵⁾, și se mulțamește să stabiliască aceste două reguli: » «Trebuie a cere de la ei, zice dînsul, muncă și a le înlesni cele trebuincioase». De sigur aceasta e puțin de tot, și cu cît e mai lăudabil preceptul lui Moise: «Tu nu vei pune botniță la gura unui bou care trieră grăul la arie la tine ⁶⁾. Cu o sută de ani după Cicerone, Seneca va avea deci dreptate să nu se creadă scutit de legea, care pedepsiă sălbătăcia și batjocurile față de sclavi, să recomânde stăpînilor, moderațiunea, blîndeța, iubirea cătră dînșii. Stoicismul avea în această privință o mare sarcină de îndeplinit.

1) Aristotele : *Politica* Cartea I, cap. 3.

2) Arist. : *Politica*, I, 8.

3) Platone : *Legile*, VI, 777.

4) Plat. : *Legi* VI, 777.

5) Cic. : *De offic.* Cartea II, cap. 7: «Sed in iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sane adhibenda saevitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt.»

6) «Norr ligabis os bovis terentis in area fruges tuas» (*Pentateutic* : *Deuteronom*).

Trebue însă să recunoaştem că glasurile cari, mai ales înainte de Seneca, s'au ridicat în favoarea drepturilor umanităţii, nu erau de cât protestări răzlete şi cereri fără resunet. Stoicismul chiar făcut'a mult pentru sclav, definindu-l prin gura lui Chrysip, un mercenar pe viaţă ¹⁾? Şi poetul comic Philemon îu zadar a făcut să se audă cuvinte pline de omenie ca următoarele : «Deşi sclav, nu e mai puţin om ca orice om din lume», nu izbutiă să ridice clasa servilor în opinia publică şi să îndepărteze despreţul ce ea inspiră şi mulţimei şi filozofilor.

Dacă opinia publică şi filozofia erau astfel în deplină înţelegere pentru a lăsa întru câtva pe sclav fără să fie partaş la dreptul umanităţii, nu preţuiam de loc mai bine nici pe străin, căruia Lycurg nu-i dă voie să între în Sparta, afară numai dacă nu vine cu vre-un scop folositor ²⁾ şi pe care Xenofon nu voiă să-l primiască la Atena de cât cu mare greutate ³⁾. Să nu judecăm aice antichitatea cu ideile noastre moderne de filantropie universală, dacă voim să preţuim cum se cuvine propăşirile filozofiei morale în aceste mari chestiuni de dreptate şi umanitate. Montesquieu cu drept cuvânt a zis : «Transporter dans des siècles reculés toutes les idées du siècle où l'on vit, c'est des sources de l'erreur celle qui est la plus féconde ⁴⁾.» Cu

1) »Servus, ut placet Chrysippo, mercenarius.» (Seneca, de Beneficiis, III, 22).

2) Plutarc: *Viaţa lui Lycurg*.

3) Xenofon: «Guvernământul Atenienilor» cap. 1.

4) Montesquieu: *Esprit des Lois*, liv. XXX, chhp. XIV.

mare părere de rău Platon va deschide în «*Legi*» străinilor poarta cetății, și nu va consimți să le lese intrarea slobodă decât «fiindcă e un lucru care nu poate să aibă loc în totdeauna și care, între altele, va părea neomenos și barbar celorlalți oameni.» Dar va avea în totdeauna frică «de noutățile ce raporturile cu străinii le aduc neapărat.» Pentru a se păzi cu strășnicie de această varietate în moravuri pe care de sigur trebuie să o introducă comerțul necontenit între locuitorii deosebitelor state, dânsul nu va îngădui nici unui cetățian, înainte de a avea vrăsta de 40 de ani, să călătorească ori unde peste hotarele țerei ¹⁾. Dacă Platone îngrădește astfel cu toate mijloacele ce-i stă prin putință legăturile pe care nevoia trebuie să le stabilizească între cetățeni și străini, străinii nu se vor putea plânga cel puțin că nu le acordă ospitalitatea ²⁾. Și când dânsul nu e legat de nici-o preocupare politică, când moralistul nu se inspiră decât de convingerile sale marinimoase și de principiile sale filozofice cele mai umane și cele mai înalte, atunci trebuie să ascultăm pe Platone vorbind asupra datoriilor ce avem de îndeplinit față de străini: «Un zeu veghiază asupra străinilor, asupra soartei lor; și când sunt jigniți, pedeapsa se coboară din cer pentru a-i răzbună. Căci străinul, fără prieteni, fără rude, interesează mai mult pe oameni și pe zei; și cu cât răzbnătorii săi sunt mai de temut cu atâta ei

1) Platon : *Legile*, XII, 950,

2) Platon : *Legile*. XII, 953

se grăbesc să zboare în ajutorul lui. Sunt oare mai de temut de cât acest geniu al călătorului și acest zeu nevăzut, miniștrii lui Joe care cârmuește ospitalitatea? Cu chipul acesta, numai să ai puțină înțelepciune, vei ajunge până la cel de pe urmă sfârșit al vieții, fără ca străinul să-ți aducă vre-o acuzațiune ¹⁾.» Cuvinte pentru vecie vrednice de admirat, dar care mult timp trebuiau să fie la Roma fără resunet.

Dacă de la Grecia trecem la Roma, nu vom găsi în legea romană nici-o dispozițiune care să fie cu deosebire binevoitoare pentru străini. Roma republicană, pe timpul cuceririlor sale în Italia, nu făcea nici-o deosebire între străin și dușman. *Hostis* și *peregrinus* atunci sunt sinonime. Cuvântul așa de aspru al poetului grec n'a încetat să fie înfățișarea opiniei tuturor: «Străinul este pintre cetățeni ca și paiul în grâu ²⁾», Tocmai cătră anul 247 a. Chr., cu puțin înainte de sfârșitul întâiului războiu punic, fù înființată o nouă diregătorie, acea de pretor al străinilor, *praetor peregrinus*, a cărui misiune erà să hotărască, după regulele dreptului ginților, neînțelegerile străinilor între dânșii sau cu Romanii. Nici-un popor nu s'a opus atâta ca poporul roman a acordà privilegiile dreptului său civil aceloră cari nu erau cetățeni după toate regulele. Chiar după războiul social, Roma nu va căută să-i aplice dispozițiunile străinilor. Nu trebuiește deci să ne mirăm că Cicerone

1) Plat : Leg. V, 729.

2) Aristofan: Acharnieni, Vers. 507.

a păstrat în *de officiis* o deosebire care erà stabilită în dreptul roman și n'a pus pe aceiaș treaptă datoriile ce trebuiesc îndeplinite față de cetățeni și acele față de străini. Cu toate aceste trebue a-i fi recunoscători că, în o asemenea stare de lucruri, dânsul a muștrat pe toți acei cari opresc pe străini să intre în cetate, și a condamnat, în numele umanității, pe toți acei cari întrebuintază în contra lor măsuri aspre. ¹⁾

Cicerone trebuiă să găsească în războiu o aplicațiune naturală a acestor principii de dreptate și de umanitate proclamate de dânsul în opera lui: atunci când străinii devin inimiți, tot avem de îndeplinit datoriile față de dânsii, și dreptatea trebuește să cârmuiască aceste sfezi crâncene. În această privință Cicerone aveà în Platone un admirabil înainte-mergător, și nu pricepem ce ar fi putut adăoga înțelepciunea antică la regulele așa de umane care sunt stabilite în cartea a *V a Republicei*, dacă Platone, nemulțemit a prescrie observarea lor în privința Grecilor, le-ar fi aplicat în toată întinderea lor și la acei ce erau încă numiți Barbari. Iată câteva trăsuri caracteristice: «Fi-va cinstit de a dispoia morții și de a luà de la dușmani învinși altă ceva decât armele lor? Pentru fricoși nu-i un pretext să nu atace de loc pe acei cari se mai apără, ca și cum ar face datoriile lor stând plecați pe niște cadavre? Nu-i o mișelie și o lăcomie necinstită să despoi un

1) «Male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent; usu vero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est» (De offic. III, 11)

mort ? Nu-i o micime de spirit, care abia ar fi ertată unei femei, de a tractă ca un dușman cadavrul adversarului său, după ce dușmanul s'a dus și când nu mai rămâne de cât instrumentul de care se slujă pentru a se luptă ? A face astfel, e altă cevă de cât a imită pe căni care mușcă piatra care i-a lovit, fără a face vre-un rău mânei ce a aruncat'o ? Războinicii noștri așa dar să nu mai despoaie pe morți și să nu mai refuze dușmanului învoirea de a-i ridică ¹⁾.

Cu ce putere deasemenea Platone se ridică în contra pustierii teritorului dușman și a arderei caselor ! Dânsul spune că umanitatea poroncește a tractă pe dușmani ca niște prietini cărora nu li se va face in totdeauna războiu și cu care într'o zi trebuie a se împacă ; sau încă că nu trebuie a privi ca adversari pe toți locuitorii unui stat, barbați, femei și copii fără deosebire, ci numai pe autorii sfezii. Mai repetăm încă odată că la aceste prescripțiuni așa de echitabile, am zice chiar mai degrabă moderne, nu lipsește nimic alta decât că n'au fost declarate de Platone aplicabile la întreaga omenire, în loc de a privi numai raporturile Grecilor între dânsii.

Cicerone n'a lasat să degeneze în mânilor sale această doctrină, și ar fi greu de găsit ceva mai uman decât regulele hotărâte de dânsul pentru facerea rezboiului. «Nu trebuie niciodată a întreprinde războiu, zice Cicerone, decât pen-

1) Platone, Republica, V. 469.

tru a trăi în pace, scutit de nedreptate ¹⁾». Montesquieu însuș nu va avea nimic de adăugat la o declarație așa de precisă, când va vorbi de dreptul războiului la care statele pot să recurgă pentru propria lor conservare, după cum oamenii au drept de a ucide, zice dânsul, în caz de apărare naturală ²⁾. Astfel de maxime și astfel de reguli, chiar în mijlocul antichității, n'au nevoie de deslușiri.

Cicerone nu se mulțamește numai să stabilizească principiul care singur poate da legitimitatea unui războiu, dânsul mai arată în ce condițiuni va trebui cu adevărat să fie întreprins. «Nici-un războiu, zice el, nu poate fi drept dacă înainte de a-l face, nu s'a cerut satisfacere, dacă n'a fost declarat, făcut cunoscut poporului cu care are a se bate ³⁾». Nu sunt oare, după 20 de veacuri, regulile de drept asupra războiului, astfel cum sunt observate de popoarele moderne? Mai cu samă când războiul e înflăcărat atunci e nevoie de a nu desprețui drepturile umanității și de a respecta, cum zice Montesquieu, «la loi de la lumière naturelle, qui veut que nous fassions à autrui ce que nous voudrions qu'on nous fit». În această privință Cicerone, pare tot un modern. Nu mai e vorba aici de subjugarea unui popor, sub cuvânt că biruitorul se arată destul de omenos, cruțând viața învinsului.

1) Cic.: «Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur.» (De offic. I, 11).

2) Montesquieu : Esprit des Lois, X, 2.

3) «Ex quo intelligi potest nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante sit et indicatum.» (De offic. I, 11).

pe care, după legile războiului, ar fi putut să-l omoare. „On ne croirait jamais, zice Montesquieu, que c'eût été la pitié qui eût établi l'esclavage..... Il est faux qu'il soit permis de tuer dans la guerre, autrement que dans le cas de nécessité. Les homicides faits de sang-froid par les soldats, et après la chaleur de l'action, sont rejetés de toutes les nations du monde¹⁾. Trebuiește de asemenea să avem recunoștință cătră Cicerone că dânsul și-a dat samă că nu-i de ajuns numai să cruți pe acei pe cari i-ai biruit cu puterea armelor, ci încă să primești bine pe acei cari depunând armele au încredere în bunăcredință a generalului.

Pentru-ce trebuiește să învinovățim pe Cicerone că n'a recomandat blândeța decât față de acei dușmani cari nu s'au arătat nici cruzi nici barbari! Pentru-ce dânsul a aprobat daramarea Numanței și a Cartaginei, pe care Cesar le rezidise de curând, și peirea tuturor locuitorilor! Dacă Platone făcea o mare deosebire între un Grec și un Barbar, Cicerone încă se lasă să fie ademenit de asemenea deosebiri pe care sentimentul de umanitate le osândește. Nu e de datoria filozofului să proclame legitimitatea răzburărilor și să aprobe un drept al ginților care consistă, cum tot Montesquieu o spune, gândind de sigur la Cartagineji, la nimicirea tuturor cetățenilor: «Sur quoi je laisse à juger, adaugă Montesquieu, à quel point nous sommes devenus meilleurs. Il faut rendre ici hommage

1). Montesquieu: Esprit des L.XV. Cap. 2.

à nos temps modernes, à la raison présente, à la religion d'aujourd'hui, à notre philosophie, à nos mœurs ¹⁾». Cicerone ar fi trebuit cu atâtă mai puțin să scuzeze purtarea Romanilor față de Cartagina, Numanța și Corint, că dânsul a declarat că războaiele în care nu se luptă decât pentru putere și supremație trebuiesc făcute cu mai puțină înverșunare decât celelalte, și el singur a pus războaiele punico în această categorie ²⁾. Dar ce voiți ? Trebuie de sigur ca cineva să ne amintească data operei lui Cicerone. Cu toate aceste Cicerone are meritul că a protestat, în numele conștiinței ominești, în contra ademenirilor victoriei, și a declarat că o pace sinceră e preferabilă războiului.

Pacea ! Iată ținta naturală a tuturor dorințelor lui Cicerone. Cătră dânsa trebuiau să se îndrepteze toate sentimentele lui de umanitate, căci mai bine decât oricine eră în stare să-i cunoască binefacerile: «E nevinovată pacea, zicea Tibul, care pune la jug pe boii de muncă. Pacea e aceea care hrănește viile, și care pune deoparte zama strugurului pentru ca fiul să beie în cupa tatălui său. Tot Pacea face să străluciască ferul plugului și sapa, în timpce în umbră rugina distruge armele soldatului».

Interea pax arva colat. Pax candida primum
Duxit aratores sub juga curva boves.

1) Mont. : Esp. des L., X, 3.

2) Cic. : «Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minus acerbe gerenda sunt, Sic cum Poenis de imperio dimicabatur.» (De offic. I, 12).

Pax aluit vites, et succos condidit uvae,
Funderet ut nato testa paterna merum.
Pace bidens vomerque vigent: at tristia duri
Militis in tenebris occupat arma situs ¹⁾.

Lui Cicerone, adecă unui dintre cei mai i-luștri reprezentanți ai curajului civil în toate timpurile, i-a fost dat să pună față în față serviciile militarești cu serviciile civile și să dea acestor din urmă o preferință adeseori meritată; tot dânsul a observat că s'a făcut în ordinea civilă o mulțime de acțiuni mai mari decât cele mai mari izbânzi militarești. Toată istoria romană nu putea oare să-l facă pe dânsul să afirme că înțelepciunea senatului a fost obârșia celor mai strălucite izbânzi în războiu și că de acolo, după expresiunea lui Bossuet, eșiseră toate lucrurile înțelepte cari salvaseră statul ²⁾ ? *Erit salus ubi multa consilia sunt* ³⁾. Aceasta-i tocmai aceea-ce l'a făcut pe Cicerone să rostiască cuvântul însemnat : «armele nu prețuesc nimic în afară dacă nu e cumințenie în lăuntru.» *Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi* ⁴⁾.

În vechime nu sunt decât marele genii cari au înțeles în întregime valoarea curajului civil. Platone singur și Demostene, după dânsul, (nu

1) *Tibullus*: cartea I, eleg. 11, vers 45—50. A se videa de-
asemenea : *Malherbe* : Ode à la reine Marie de Médicis ; *Racine* :
Idylle sur la Paix.

2) Bossuet : Discours sur l'histoire Universelle, partie III,
chap. 6.

3) Salomen : *Proverbe*, XXIV, 6.

4) Cic. De offic. I, 22.

vorbesc aice decât de înțelepciunea păgână) ¹⁾ spuseseră acelaș lucru înainte de Cicerone.

Câtă dragoste pune Platone, în *Legi*, să ne arăte că poetul Tyrteu n'avea dreptate când socotește ca neprețuind nimic pe oricine nu se deosebește în războiu, chiar dacă ar avea toate talentele din lume ! Cum dânsul se silește să dovedească că un bun politic și un legislator înțelept nu va avea niciodată unica țintă războaielor de dinafară, dar că se va gândi deosemena să hotărască tot ce privește războiul în vederea păcii ⁽²⁾, mai degrabă decât a face ca pacea să atârne de războiu ! Și vorbind în urmă de răzvrătiri, în care curajul civil covârșește, dânsul adăoga - «Cu toate că prețuim pe războinicii lui Tyrteu, pretindem cu toate aceste a li se prefera, ba încă cu mult, acei cari se deosebesc în alt soi de războiu, care e și mai violent; și ca dovadă avem pe poetul Theognis, cetățan din Megara, în Sicilia, care zice : Cyrnus, omul care e credincios în ziua răzvrătirii e mai scump decât aurul și argintul. Susținem așa dar că acel care se deosebește în acest războiu, mult mai primejdios decât celălalt, întrece cu atâta pe războinicul lui Tyrteu cu cât dreptatea, moderația și înțelepciunea unite cu forța întrec forța singură. Căci pentru a fi credincios

1) E vădit că dacă am lua, de pildă, cărțile lui Solomon, am găsi în ele la fiecare pagină, lauda înțelepciunii opusă forței : «Melior est sapientia quam vires et vir prudens quam fortis» (Sap. VI, 1).—«melior est sapientia quam arma bellica» Eccles. IX, 18).

2) Cicerone are aerul de a fi tradus această cugetare în fraza următoare : «Bellum ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quaesita.» (dacă se întreprinde războiu, să se vadă că nimic alta nu se urmărește decât pacea) (de offic. I, 23). 3

și neconruptibil într'o răsvrătire, trebuie, a întruni în sine toate virtuțile (1),

Dreptatea desăvârșită, cum spune Platone, acesta-i cūrajul civil în întregime; acesta-i acela pe care îl laudă Demostene și Cicerone. Se știe cu câtă înverșunare Eschin impută lui Demostene pretențiunea lui de a se acordă elocvenței superioritate asupra armelor.

«*Cedant arma togae; concedat laurea laudi*»²⁾ (armele să cedeze togei, și laurul triumfului militar să cedeze gloriei păcii (meritul civil).

Această pretențiune o reinnoește Cicerone, și putem zice că dānsul o susține cu argumente ce nu pot fi combătute. De altfel el eră cel mai pregătit să poată apăra o asemenea teză, căci își pledă cauza lui și putea să se iee pe dānsul ca model de curaj cetățenesc: adversarul și biruitorul lui Catilina eră de sigur mântuitorul patriei. «Prin înțelepciunea și strășnicia măsurilor mele, zice dānsul, armele nu întârzieră să cadă de la sine din mânilor celor mai îndrăzneți. Ce izbândă militărească poate fi așa de mare? Ce triumf poate fi comparat unei așa izbānzi?... Există așa dar un curaj cetățenesc care nu e mai pe jos decât vitejia ce se desfășură în războiu, ba care chiar cere mai mult devotament și o mai mare străduldță.»³⁾

1) Platone: *Legile*, I. 628—631.

2) Vers dintr'un poem compus de Cicerone în cinstea consulatului său.

3) «Ita consiliis diligentiaque nostrā celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quae res igitur gesta unquam in bello tanta? qui triumphus conferendus?... Sunt igitur domesticae fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quam in his operae studii que ponendum est.» (Ci offic. I, 22.),

Cicerone nu putea să înalțe așa de sus curajul cetățenesc fără să considere ca o datorie pentru toți acei cari sunt vrednici, de a nu se feri de funcțiuni publice, în care ar aduce servicii însemnate statului. «Acei cari au primit de la natură, zice el, un talent propriu pentru afaceri, trebuiesc, fără să steie de loc la îndoială să intre în funcțiuni și să iee parte la ocârmuirea țării (1).

Nu eră poate un ce nou, în urma lui Platone și a lui Aristotele, de a recomanda acelor mai pricepuți de a se ocupa de interesele publice și de a-și jertfi toate puterile pentru binele obștesc; eră însă important și un bun prilej de a reînvi acest precept pe care epicureismul și stoicismul însuș îl uitaseră. Fără îndoială stoicii scriseseră multe opere de filozofie teoretică asupra ocârmuirii afacerilor publice, și Chrisip, după Zenone și Cleant, spusese chiar că felul traiului care se potrivește mai bine pentru filozofi e tocmai viața consacrată administrațiunii trebilor statului. Cu toate aceste, după cum observă Plutarc, nu se găsește în practică niciun singur stoic care să fi administrat vre-o republică sau să fi făcut legi care să fi făcut parte din vreun senat, sau să se fi prezentat dinaintea vreunei instanțe judecătorești, care să fi luat armele pentru apărarea patriei, care să fi fost trimis cu vre-o însărcinare diplomatică sau să fi făcut vre-o dărnicie publicului. «Ei și-au pe-

1) «Sed iis qui habent a natura adjumenta rerum gerendarum abjecta omni cunctationi, adipiscendi magistratus et gerenda respublica est.» (De offic. I, 21).

trecut, adaugă Plutarc, tot șirul îndelungatei lor vieți în țeri streine, împiedecați de dragostea lor pentru liniște, îndeletnicindu-se numai cu scrisul, cu discuțiunea și cu primblarea. Din această purtare a lor nu e destul de vădit că ei au dus o viață întocmai după cum alții au spus și au scris despre dânsii, mai mult decât după principiile lor, și că au trăit într'o liniște atât de mult recomandată de Epicur și Hieronim din Rodos ?» (1)

Cât despre Epicur e sigur că dânsul opriă pe elevii săi să se îndeletnicească cu vre-o dregătorie cetățenească. Și cu toate aceste să nu ne înșelăm asupra caracterului de căpitanie al doctrinei sale căutând să găsim în ea legi și reguli neschimbăcioase care ar putea împotrivi într'un chip absolut pornirile și gusturile fiecărui îndeosebi. Departe de a le țineă tuturoră acelaș limbagiu, Epicur ară pentru fiecare din ei un limbagiu deosebit. Înainte de a da răspuns acelui ce-i pune o chestiune asupra drumului ce trebuie să apuce în viață, el trebuie să-i cunoască firea, gusturile și aplicările lui. Astfel, după observarea plină de spirit a lui Lactanțiu, Epicur unui care își urăște nevasta îi înșiră toate foloasele holteiei, unui cărui îi place mărirea și puterea îi recomandă să steie pe lângă regi, și acelui ce nu poate suferi sgomotul și umilința să se feriască de a frecventă palaturile oamenilor mari. (2) E tocmai morala lui Epicur, așa de șovăitoare și de nehotărită,

1) Plutarc: «*Despre contrazicerile stoicilor*» cap. 2.

2) Lactanțiu: «*Institutiones divinae*» cartea III, cap. 17.

putând îndeplini orice dorință și a se supune oricărui capriciu. Tot astfel, împotriva părerii lui personale, dănsul lasă pe ambițioși să-și urmeze pornirile lor firești și să iee parte la treburile statului; fiindcă ar fi mai necăjiți de nelucrarea lor care i-ar lipsi să aibă aceea-ce dânsii râvnesc (1). Ca și cum n'ar fi o greșală, zice Plutarc, de a chema în fruntea treburilor statului nu pe oamenii cei mai vrednici de asemenea îndatoriri, ci pe acei cari n'ar putea să trăiască fără ocupație.

Intre aceste două școli atotputernice, pe care Tertullian cu drept cuvânt a putut să le numiască școli de liniște, *totum quietis magistrum* (2), de oarece, chiar după Stoici, înțeleptul nu trebuie să-și istoviască toate puterile pentru a scăpa republica dacă e din cale-afară stricată, pentru ca să-i poată veni în ajutor, și pentru că trebuie să stea într'un loc sigur, fără să fie în primejdie a suferi furtuni; între aceste două școli Cicerone declară că datoria neapărată a omului cinstit e de a se afla acolo unde e un bine de sevărsit, arătând totodată că adevăratul curaj nu e de a fugi de primejdie și de a se ascunde de vijelie, ci de a i ținea piept și de a o îndepărta (3).

1) Plutarc: «*Despre liniștea sufletului*» capit. II).

2) Tertullian: «*De pallio*», cap. 5.

3) «E datoria înțeleptului, zice Cicerone, de a opune orice furtunei. *Subvenire autem tempestati quâvis ratione, sapientis.*» (De offic. I, 24). A se compară în această privință, cu *De officiis*, cele dintâi șase capitole ale tractat, *Republica*, unde Cic. desvoltă cu mare putere această idee că omul generos trebuie să se jertfească pentru interesele și apararea statului.

Dacă am întrebă acum pe Cicerone care sunt însușirile acelora cari sunt gata să se jertfiască pentru ocârmuirea trebilor statului, n'am avea decât a-l lăudă fiind că a înțeles pe deplin datoriile omului public și ale funcționarului ; «Ocârmuirea statului e întocmai ca si o tutelă, care trebuiește cârmuită în interesul epitropisișilor, și nu în a epitropilor. Acei cari aduc servicii numai la o parte din cetățeni, neocupându-se de ceilalți. întroduc în stat cea mai mare nenorocire, răscoala și dihoniam. De unde, aceste deosebiri de prietini ai poporului și de prietini ai celor mari ; unde sunt acei ce iubesc toată patria? Un cetățan curajos se va dedă cu totul trebilor publice, fără să caute pentru dânsul vreun folos sau vre-o putere, își va pune toată grija pentru stat, și va ocroti deopotrivă toate interesele. Va fi așa de statornic în principiile sale de dreptate și de cinste încât, pentru a fi credincios lor, va înfruntă cele mai mari dușmăanii, se va expune chiar și la moarte decât să calce legile despre care am vorbit ; să nu ascultăm pe acei ce ne vor spune că trebuie a urmări pe dușmani cu o ură neîmpăcată și că acesta-i caracterul propriu a unui suflet mare și mândru ! Trebuiește cu toate acestea la blândeța, la indulgența ce aprobăm, să știm adăogă, pentru binele statului, severitatea fără de care nu e cu putință a ocârmi. Nu trebuie însă nicodată la o pedepsire, la o dojană, să adogăm ocară : magistratul care pedepsește sau dojenește nu trebuie nici odală să se gândiască la el, ci la interesul statului. Dar înainte de toate

să lăsăm mânia când dăm pedeapsă. In orice împrejurare, trebuie a îndepărtă mânia, Și ar fi de dorit ca acei cari ocârmuesc statul să se a-sămene` cu legile care pedepsesc pe vinovați fiindcă sunt drepte, nu pentru că sunt întar-tate» 1).

Nu e nimic de adăogat la portretul pe care Cicerone ni-l face despre omul public, căci el reclamă de la dânsul două mari calități care sunt așa de neapărat trebuincioase pentru practica și înțelegerea trebilor și care singurele pot să le facă cu adevărat rodnice, devotamen-tul și virtutea,

Dacă n'am voi să ne mărginim, am putea să mai cercetăm și alte păreri ale lui Cicerone asupra unor puncte particulare și asupra câtorva chestiuni de morală care și-au păstrat interesul istoric și dintre care unele chiar ar putea să

1) »Ut enim tutela, sic procuratio reipublicae ad eorum utilitatem, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam; ex quo evenit ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum. Civis fortis tradet se totum reipublicae, neque opes aut potentiam conectabitur, totamque eam sic tuebitur ut omnibus consulat. Omnino ita justitiae honestatique adhaerescet, ut, dum ea conservet, quamvis graviter offendat mortemque oppetat potius quam deserat illa quae dixi. Nec vero audiendi, qui graviter inimicis irascendum putabunt, idque magnanimi et fortis viri esse censebunt. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur rei publicae causa severitas, sine qua administrari civitas non potest, Omnis autem et animadversio et castigatio contumelia vacare debet, neque ad ejus qui punitur aliquem aut verbis castigat sed ad reipublicae utilitatem referri. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Illa vero omnibus in robus repudianda est, optandumque ut ii qui praesunt reipublicae legum similes sint, quae ad puniendum non iracundia, sed aequitate ducuntur». (De offic. I, 25).

aibă și acum un interes de actualitate. E de ajuns de a cită un mic fragment din capitulul în care Cicerone vorbește despre obârșia proprietății : «A doua datorie e de a ne servi în comun de toate bunurile comune și în particular numai de bunurile noastre proprii,... orice proprietate are ca obârșie sau o veche ocupare, cum ar fi când un popor se așază într'un loc pustiu ; sau o biruință, cum se întâmplă la războiu ; sau în sfârșit o lege, o înțelegere, o învoială, o tragere la sorti. Așa noi zicem că pământul din Arpinum este al Arpinatilor.... și tot așa de orice proprietate particulară. Cum fie-care își are partea lui din proprietățile pe care natura le făcuse pentru toți, fiecare trebuie să-și păstreze partea lui, și dacă cineva vrea să iee mai mult, acel cineva calcă legile societăței omenesti» 1).

Dar de pe acuma ne putem convinge că Cicerone a meritat pe drept laudele ce i-au fost acordate de cei mai drepti și mai delicați judecători, nu fie decât pentrucă a fost în atâte rânduri, cum am spus mai sus, vrednicul reprezentant al filozofiei morale grecești și în deosebi a lui Platone 2). E deajuns pentru gloria

1) «Deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. Sunt autem privata nulla natura : sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt ; aut victoria, ut qui bello potiti sunt ; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur. . . . Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque fit, eorum, quae natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat : eo si quis sibi appetet, violabit jus humanae societatis». (De offe. I, 7).

2) «In acest gen (filosofie) literatura romană n'a produs până astăzi decât forte puțini scriitori elocvenți. Și aice, ca și

lui, și n'avem nevoie, pentru a'l lăuda, să găsim în morala lui progrese foarte mari și idei cu totul nouă. Ceea-ce dă viață pretutindeni preceptelor sale, e glasul unui om cinstit și al unui spirit înalt: și ceea-ce le dă toată valoarea lor, e simțământul datoriei și al umanității care le inspiră. ✓

CAPITOLUL III.

Impărțirea onestității în patru virtuți.—Rolul lor.—Cicerone datu-și-a bine seamă de prudență?—Definițiunea lui despre moderațiune.—Părerea lui asupra curajului.

Când în tractatul despre *Datorii* Cicerone împărția onestitatea în patru virtuți de unde se trag toate acțiunile cari merită laudă, el nu făcea altceva decât (și aici nu-i o învinuire ce-i aducem) să susție, în urma altora, o teză ce nu eră nouă în istoria moralei, de oarece își avea obârșia până la Socrate. Dacă filozoful Blaise Pascal cu drept cuvânt a zis că «rien n'est simple de ce qui s'offre à l'âme, et l'âme ne s'offre jamais simple à aucun sujet» ¹⁾, omul într'un chip firesc a fost silit să împartă virtutea în principalele sale părți din ziua în care, întorcân-

pretutindeni, Cicerone s'a arătat rivalul lui Platone» *Quo in genere (philosophiâ) paucissimos adhuc eloquentes litterae romanae tulerunt: idem igitur M. Tullius, qui ubique, etiam in hoc opere (philosophiâ) Platonis aemulus existit*» (*Quintiliani: de institutione oratoriâ*, lib. X, cap. I).

1) Pascal: *Pensées*, Article VI, pensée 36.

du-și îndărăt privirile asupra ființei lui, s'a gândit asupra firei onestității pentru a o desface prin ajutorul analizei în elementele sale de căpitenie. Aceasta arată cu prisosință vechimea acestei împărțiri a onestității în patru virtuți cuprinzând pe toate celelalte, născute, oarecum, odată cu morala și pe care Cicerone o împrumută înaintașilor săi.

E nevoie cu toate aceste de a spune că virtutea nu-i decât una, că dacă-i dăm deosebite nume, oricare ar fi ele, aceasta numai gândindu-ne la deosebitele forme sub care o putem privi ? ¹⁾ Intocmai după cum când recunoaștem în suflet mai multe facultăți, facultatea de a cugeta, facultatea de a simți, facultatea de a voi, noi știm foarte bine că nu-i decât un suflet care cugetă, care simte și care voește, tot astfel deosebitele funcțiuni ce putem atribui virtuții n'au de scop să o împărțească și să o îmbucătăiască în realitate ; nu facem altceva decât întocmim împărțiri care, deși nu sunt cu totul artificiale, nu sunt totuși, așa zicând, decât împărțiri de analiză și exprimarea unor priviri particulare și speciale.

Se știe că toate teoriile filosofice se razimă pe împărțiri de felul acesta pe care un filozof nu le poate înlătură, dacă ține să descrie cu oarecare exactitate fenomenele vieții interne sau lucrarea minții.

Cu toate aceste n'am trebui să ne închipuim că nu mai e nimic de spus dacă se tot repetă

1) A se vedea asupra acestui punct Platone ; *Legile*, XII,

că înțelepciunea, dreptatea, puterea și cumpătarea alcătuiesc onestitatea, și că orice acțiune virtuoaasă poate fi atribuită la una din aceste patru virtuți. Ceea-ce e de samă e ca să dăm fiecărei din aceste virtuți adevăratul său rol, și să le arătăm lămurit limitele; nu e de ajuns numai a le înfățișa, mai trebuiește încă a le determina și ale defini exact caracterul lor. Ar fi așa dar o greșală să credem că, cel puțin în această privință, toți filozofii sunt la fel, și că Cicerone, de pildă, nu poate fi inferior lui Platone fiindcă îi împrumută chiar termenii împărțirii lui. Chipul cum Cicerone a înțeles cele patru virtuți morale ne poate mulțami pe deplin? ceea-ce nu vom întârziă a vedea încurând.

Să vedem cum dânsul a definit prudența. «Cercetarea și aflarea adevărului, aceasta-i, zice Cicerone, funcțiunea specială a prudenții sau a înțelepciunii !).» Insistă anume asupra acestui punct pentru a ne face să înțelegem că pentru el aceasta-i o virtute cu deosebire speculativă care își are origina în dorința de a cunoaște și de a ști de care cu toții suntem cuprinși. Cu un singur cuvânt ar putea fi definită, așa cum a înțeles o Cicerone, dându-i numele de știință. Nu încapă nicio îndoială asupra părerei lui Cicerone în această privință, căci singur ne-a arătat prin exemple ceea-ce el înțelegeă prin aceste cunoștinți oneste și demne de om în care după

1) «Ex ea parte, in qua sapientiam et prudentiam ponimus inest indagatio atque inventio veri; ejusque virtutis hoc munus est proprium.» (De offic. I. 5).

dânsul consistă înțelepciunea. Astronomia e înțelepciune, va zice Cicerone, Geometria tot așa, ba chiar dialectica și dreptul civil; sunt, într'un cuvânt toate științele care, ca și aceste de mai sus, au ca țintă cercetarea adevărului ¹⁾. Oare aceasta-i prudența pe care Platone o numia cea dintâi dintre bunuri în rândul bunurilor dumnezeiești? ²⁾ Caracterul propriu al înțelepciunii nu-i oare conducerea chiar și îndrumarea vieții, mai degrabă de cât studiarea și cunoașterea științelor? Platone nu îngăduia ca știința arhitecților sau meseria de stoler să fie socotite ca făcând parte din înțelepciune ³⁾. Care din doi se înșelă, Platone ori Cicerone?

Zice-vom că prudența,—întru cât e virtute morală și izvor al onestității și al datoriei,—consistă în cunoașterea tainelor naturei? Pentru nimeni nu e o datorie de a explica mersul stelelor sau proprietățile triunghiului, și nu putem pricepe ce câștigă morala cu aceste. Nu ne putem închipui că, chiar în zilele noastre când științele pozitive se bucură de o favoare așa de mare și au produs atâtea lucruri minunate, să-i vină cuiva în minte să spună că în ele vede un principiu al onestității sau o cauză de virtute. Descartes, al cărui cuvânt merită să fie luat în-samă în o chestiune de soiul

1) «Quod in rebus honestis et cognitione dignis operae curaeque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia Sulpicium audivimus; in geometria Pompeium ipsi cognovimus; multos in dialecticis, plures in jure civili. Quae omnes artes in veri investigatione versantur.» (De offic. I, 6).

2) Platone: *Legile* (I, 631).

3) Platone; *Republica*, IV, 428.

acesta, declară fără încunjur că nu-și poate explica cum cea mai mare parte dintre oameni își petrec viața studiând cu cea mai mare îngrijire proprietățile plăntelor, mersul stelelor, prefacerea metalelor, în timp ce în tot acest interval de timp mai nimeni nu se gândește la această înțelepciune universală, care singură merită să fie prețuită pentru ea însăși¹⁾. «Quelle ample matière de réflexion, zicea Chateaubriand, sur cette histoire de l'arbre de science, qui produit la mort!²⁾. Dumnezeu care a lăsat stelele pe sama învățaților și care a asvârlit lumea dinaintea lor ca o hrană pentru discuțiunile lor³⁾, cu siguranță nu ne va cere socoteală decât de virtuțile sufletului nostru. Să spunem deci, că-lăuziți pe deoparte și de experiența atâtor viacuri, iar pe de alta de aprobarea conștiinței ominești, că toate înțelepciunea stă mai ales în a face deosebire între bine și rău. Și această definiție n'avem nevoie să o căutăm prea departe, o împrumutăm chiar de la Cicerone: «prudența consistă în adevăr, în deosebirea binelui de rău.»⁴⁾ Ar fi fost foarte bine dacă Cicerone n'ar fi definit prudența niciodată altmin-

1) «Et profecto mihi mirum videtur, plerosque hominum plantarum vires, siderum motus, metallorum transmutationes, similiumque disciplinarum objecta diligentissime perscrutari, atque interim fere nullos de bona mente, sivo de hac universalis sapientia cogitare, quum tamen alia omnia non tam propter se quam quia ad hanc aliquid conferunt, sint aestimanda.» (Descartes: *Regulae ad directionem ingenii*, 1).

2) Chateaubriand: «Génie du Christianisme, partie III, liv. II, chap. 2).

3) Ecclesiasticul, III, 11.

4) «Prudentia est locata in delectu bonorum et malorum» (De offic. III, 17).

trelea. Căci nu e virtute deosebită, cum are el aerul să creadă când o acordă numai aceloră, cari pot să se ocupe cu studii de care nu poate fiecare să se apropie; dintre toate virtuțile e cea mai elementară, și pentru a o practica nu e nevoie de altă lumină decât de lumina care luminează pe orice om care vine pe lume.

Acest caracter de universalitate e comun tuturor virtuților cardinale, și tocmai acest lucru Cicerone pare că nu-l cunoaște când vorbește de datoriile ce izvorăsc din ele și care se leagă cu fiecare din ele. Negreșit o virtute care nu se potrivește tuturor nu poate fi socotită ca o virtute de căpitanie, adevă pe care se învârtește, întocmai ca și pe o țifină, toată viața omenească. Nu-i decât dreptatea pe care Cicerone a înțeles-o foarte bine și pe care a dezvoltat-o în toată întinderea ei și sub toate formele. Curajul însă și temperanța nu au dezvoltarea ce ar fi trebuit să aibă.

Ce însemnă pentru Cicerone temperanța? Nu-i decât cuviința și măsura în cuvinte și în fapte, de unde se naște moderațiunea «*omnium quae fiunt quaeque dicuntur, ordine et modo, in quo inest modestia et temperantia*» (de offic. I, 5). Cuviința, *decorum*, e de sigur un lucru frumos ce nu putem înfrânge cu lesniciune, Cicerone însă n'a luat oare umbra drept trup și de astă dată nu s'a mulțămît numai să atingă chestiunea? In adevăr, cum a spus Doamna de Staël, formele exterioare ale virtuții sunt cu totul altceva decât virtutea, și Cicerone ar fi putut să nu socotească ca o datorie de morală deo-

sebitele mijloace de a impune respect prin puritatea de limbajiu, prin eleganța pronunțării. Platone vorbiă cu totul altfel despre temperanță, această stavilă ce omul pune plăcerilor și patimelor sale, care face pe om cu totul stăpân pe dânsul și prin ajutorul căria partea superioară a sufletului poruncește părții inferioare : « Trebuie a întări neconținut prin cuvintele și faptele sale pe acest om interior care trebuie să porunciască. El trebuie să fie neadormit asupra monstrului cu mai multe capete, ca și agricultorul asupra câmpiilor sale ; să nutriască și să cultive aceea ce e bun, să taie tot ce e sălbată ; să se ajute cu meșteșug de forța leului ; înfărsit ca îngrijirile sale neadormite să păstreze în mijlocul acestor rivali o pace fericită care-l va scăpa chiar pe el. Fă tot ce-ți stă prin putință ca niciodată partea dumnezeiască a sufletului tău să nu fie supusă părții netrebnice, unde nimic nu vine de la Dumnezeu ¹⁾.

Să nu învinovățim pe om pentru unele fapte nevătămătoare, pentru câteva nimicuri în care morala nu are nici-un interes.

A cântă pe o piață publică, orice ar zice Cicerone, nu pune pe un om în afară de omenire ; a aruncă în mijlocul unei afaceri serioase vre-un cuvânt ușuratec, drept vorbind, nu-i nici-o rușine, nici-o greșală ce nu poate fi iertată. Să nu fie nici-odată abateri mai grave de la datorie, și vom putea să alungăm din vorbirea noastră acele expresii prin care Cicerone

1) Platono : Republica, IX. 589,

pare că înfierează, întocmai ca și cum ar fi niște crime mari, fapte care cu greu chiar ar putea fi socotite ca greșeli. Să păstrăm acele calificative energice penrru adevăratele vini și pentru faptele criminale, dacă ținem să avem dreptul de ale înfiera și ale osîndi. Datoria e un lucru prea important și sacru ca să fie slobod oricui să-i schimbe însușirea; nu trebuie să se facă din virtute o jucărie făcând'o să consiste uneori, cum face Cicerone, într'o căutătură, într'o mișcare de sprincene, în tonul mai ridicat sau mai jos al glasului ¹⁾. Acolo nu-i nici viciu nici virtute, și moralistul, în astfel de amănunțimi, trebuie să lese pe fiecare să se călăuzască de sentimentul cuviinței.

Temperanța, pe care Cicerone o numește cu deosebire, bunăcuviință,—și aceasta-i destul să ue facă să înțelegem în ce înțeles o iă,—nu-i pentru dânsul decât o virtute curat externă, a cărei aplicațiune nu o caută decât în relațiunile sociale și pe cari cu scop nu o arată în adevăratul ei rol, când ea este tocmai o virtute morală care are drept scop să păstreze sufletul neintinat și neatins. Putem presupune că Cicero ne n'a înțeles îndeajuns un adevăr din toate veacurile, că virtuțile sociale n'au alt fundament decât virtuțile morale, și că în dorința lui,—de altmintrelea laudabilă,—de a constitui o socie-

1) «Ex oculorum obtutu, superciliorum aut remissione aut contractione, e maestitia, ex hilaritate, e risu, e locutione, e reticentia, e contentione vocis, e submissione, e ceteris similibus facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque discrepet.» (De offic. I. 41)

tate de oameni perfecti, nu s'a gândit îndeajuns că ceea-ce face pe om virtuos poate să-l facă și bun cetățan.

E foarte frumos, de sigur, să știm că casa unui mare cetățan și cu funcție înaltă, trebuie să întru-nească două calități, să fie și destul de încăpătoare și să aibă și demnitate «casa e făcută, zice Cicerone, pentru ca să fie locuită, și nu trebuie perdut din vedere aceasta, când se face planul ei, ceeace nu înșamnă că nu trebuie să se ocupe de demnitate și de comoditate. Cn. Octav., cel dintâiu din familia lui făcut consul căpătă mare cinste de la frumoasa și impunătoare casa ce și-a construit pe muntele Palatin Astfel el cel dintâiu făcu să intre consulatul în casa lui» ¹⁾; nu e însă de preferat să se știe deasemenea cum acest mare cetățan trebuia să-și conducă și sufletul său? Și nu-s decât marii cetățeni și oamenii învățați cari au datorie să fie cumpătați? Așa dar n'am putea într'o operă cu totul morală, să dăm o mare înșământate tuturor acestor precepte cari n'au drept scop decât demnitatea exterioară a cetățanului, și am fi dorit ca Cicerone să fi înțeles pe deplin că toate virtuțile morale trebuiesc să facă pe om mai bun și să lese modelul lor în viață.

1) «Dicendum est etiam qualem hominis honorati et principis domum placeat esse, cujus finis est usus, ad quem accomodanda est aedificandi descriptio et tamen adhibenda commoditatis dignitatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod praeclarum aedificasset in Palatio et plenam dignitatis domum,..... Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit.» (De offic. I. 39).

Curajul deasemene pentru Cicerone e o virtute cu totul aristocratică, ba chiar o virtute cu resunet. Această iubire pentru faptele mari căria dânsul îi recunoaște mai ales tăria de suflet, nu-i decât una din părțile curajului considerat ca virtute morală. «Prin tăria cu care cineva suferă chinul și durerea, zicea Aristotele, merită numele de om curajos ; și iată pentru ce se laudă cu dreptate curajul, fiindcă e un lucru greu, și fiindcă e mai greu a suferi aceea ce produce durere decât de a se opri de la aceea ce dă plăcere» ¹⁾. Curajul așa cum îl definește Cicerone e virtutea celor puternici și a celor mari din această lume, dar să nu uităm că curajul e de asemenea și virtutea celor mici și a celor ce sufăr. Da, de sigur, acel om nu e fără curaj care se luptă cu izbândă în contra ghiarelor durerei și a mizeriei. Da, puterea e izvorul acțiunilor eroice, dar poate că există un alt eroism decât acel pe care-l înțelege oratorul roman. Dacă e adevărat că viața omului pe pământ e o luptă ²⁾, Cicerone nu se gândește îndeajuns să ne îngrădiască cu aceste virtuți puternice care singurile sunt în stare să ne asigure izbânda. Și tocmai acel curaj alcătuiește sfinții și mucenicii, e acel de care noi înșine avem nevoie în luptele de toate zilele.

Și din cauză că n'a cunoscut această formă de curaj, Cicerone, împreună cu Stoicii, aprobă sinuciderea lui Catone din Utica ³⁾, această fa-

1) Aristotele : Morala către Nicomac, cartea III, cap. 9.

2) «Militia est vita hominis super terram.» (Job, VII, 1).

3) «Atque haec differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam, mortem sibi ipse consciscere alius debeat, alius

clie a Romei, cum el îl numește ¹⁾, și declară fără încunjur că sunt momente în care un om e silit să se sinucidă. Aristotele pe un om care se omoară singur îl numește un mișel ²⁾ și Stagiritul are dreptate; căci adevăratul curaj e a nu părăsi înainte de timpul hotărât viața în care ne-a așazat Dumnezeu, zice Socrate în *Phedon*, ca într'o pază ce nu ne e iertat a o părăsi.

S'a spus îndeajuns pentru a arată că Cicerone nu dă în totdeauna fiecăria din virtuțile morale rolul ce i se cuvine, ba uneori chiar îi micșorează prea mult însemnătatea. Înțelegem îndeajuns ca el să creadă mai firești datoriile ce se nasc din ceea-ce dânsul numește sociabilitate decât acele ce se trag din știință; nimeni nu e silit să fie învățat, și fiecare e nevoit să-și apere pe seminele său. Pentru-ce însă dânsul ne vorbește neconținut de contemplarea naturei alcătuind cu deosebire prudenta? Înțelepciunea, care cărmuește întregul mers al vieții, trebuie să fie oarecum regula și povățuitorul. Astfel înțealesă, ea nu va mai fi această virtute ciuntă și neisprăvită, de care vorbește Cicerone, ³⁾, căci nu e în natura ei să

in eadem causa non debeat..... Catoni cum incredibilem tribuisset natura gravitatem eamque ipse perpetua constantia roboravisset, semperque in proposito susceptoque consilio permansisset *moriendum*, potius quam tyranni vultus aspiciendus fuit.» (De offic. I, 31).

1) «Ut enim caeteri ex patribus, sic, qui *lumen illud* progenit, ex filio est nominandus.» (De offic. III, 16).

2) Aristotele: *Morala către Nicomac.* cartea III, cap. 7.

3) «Etenim cognitio contemplatioque naturae *manca quodam modo atque inchoata* sit, si nulla actio rerum consequatur.» De offic. I, 43).

se mărginiască numai la dănsa ¹⁾, și dreptatea care e un fel de prudență în lucrare o urmărește în totdeauna după cum umbra urmărește trupul. Dacă prudența e muma acțiunilor virtuozose, atunci e altceva decât știința, după cum dreptatea e cu totul alta decât sociabilitatea, sau temperanța altceva decât respectul bunelor cuviinți. Din aceste se poate vedea confuziunea ce există în această privință în spiritul lui Cicerone, și ne putem da samă cum dănsul n'a arătat lămurit limitele marelor virtuți morale care după dănsul sunt toată baza onestității și izvorul tuturor datoriilor noastre.

Ar fi de prisos a mai insista asupra unor lipsuri mai mici care nu sunt decât o urmare firească a confuziunii semnalate mai sus. Așa de pildă Cicerone cu ușurință atribuește unia dintre virtuțile morale acțiuni ce privesc pe o altă. Nu insistăm mai mult, și credem că s'a arătat în deajuns adevăratul rol a fiecăria din virtuțile morale pentru ca să se poată cu lesnicioare restabili adevărul în această privință când Cicerone se îndepărtează de el și de a da prudenței aceea ce aparține prudenței sau forței aceea ce aparține forței.

1) Cicerone singur recunoaște această când zicea că meritul prudenței e de a regula acțiunile : «cognitionem prudentiamque sequetur considerata actio» (De offic. I, 45)

CAPITOLUL IV.

Ce loc ocupă în tractatul despre **Datorii** morala religioasă și morala individuală.—Cauzele absenței lor.—Despre suprema fericire.—Despre plăcere.—Meritele moralei lui Cicerone.—Lacunele sale.—Concluzie.

Până aici n'am văzut în tractatul despre *Datorii* decât chestiuni de morală socială, și Cicerone nu pare să pună preț pe virtuțile morale înseși decât din cauza influenței ce ele au asupra purtării noastre în relațiile noastre cu ceilalți oameni, și fiindă sunt, cum el singur o spune, legătura societății omenеști «*virtutes quae in communitate cernuntur et in societate generis humani*» (De offic III, 33). Să căutăm a explica chiar de pe acum pentrucе Cicerone, în opera sa cu deosebire morală, a lasat în umbre datoriile ce omul are de îndeplinit pe pământ, fie față de Dumnezeu, fie față de el—însuș. Pentru a hotărî asupra acestei chestiuni, trebuie neaparat să ne adresăm și la alte opere ale lui Cicerone pentru a avea deslușiri asupra ideei sale filozofice pe care înzadar am căutat-o în *De officiis*.

Sfântul Augustin a găsit cu cale să mustre chiar pe Ptatone că nu s'a rostit într'un chip hotărîtor asupra celor mai importante chestiuni care interesază omenirea și fiindcă uneori a arătat o îndoială între hotărîri opuse. Cu mai mare dreptate ar fi putut dînsul să spună aceasta de Cicerone care, ca un adevărat elev

a lui Carneade, se pare că are o groază de afirmare și nu recunoaște în această lume alte lumini decât luminile verosimilului sau ale probabilității.

În filozofie lozinca statornică a lui Cicerone e că nici un semn sigur nu deosebește adevărul de falș 1): «Acei cari ar voi, zicea dânsul, să știe aceea-ce noi gândim asupra fiecărui subiect, sunt poate mai curioși decât se cuvine. Metoda noastră în filozofie e de a discuta asupra ori-ce lucru, fără a afirma vre-odată; căci noi credem că eroarea e pretutindeni amestecată cu adevărul, și-i samănă așa de bine că nu e vre-un semn sigur pentru a o deosebi» 2) Și în altă parte; «În lucrurile cele mai importante, n'am găsit încă nimic sigur sau care să fie în stare de a-mi fixa ideile. Din care cauză, văzând că adevărul stă în totdeauna ascuns, am crezut că trebuia să mă mulțamesc cu verosimilul 3).

Numai morală a scăpat pe Cicerone de scepticism. Am putea să ne întrebăm de sigur cu drept cuvânt dacă e de ajuns, de a declara că,

1) *Vera a falsis nullo discrimine separantur* (Cic. *Academica*, II, 46).

2) «*Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt quam necesse est. Non enim sumus ii quibus nihil verum esse videatur; sed ii qui omnibus veris falsa quaedam adjuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in iis nulla insit certa iudicandi, et assentiendi nota.*» (Cic. *de natura deorum*, lib. I, cap. 5).

3) «*Ne in maximis quidem rebus quidquam adhuc inveni firmitus, quod tenerem aut quo iudicium meum dirigerem, quam id, quodcumque mihi quam simillimum veri videretur, quum ipsum illud verum in occulto lateret.*» (Cic. *orator*, cap. 71, sub fin).

dacă nu e nimic sigur, cel puțin sunt lucruri probabile și alte lucruri cari nu sunt probabile. «Nos autem, ut ceteri alia certa, alia incerta esse dicunt, sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia non probabilia esse dicimus. Quid est igitur, quod me impediat, ea quae probabilia mihi videantur, sequi; quae contra, improbare; atque, affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quae a sapientia dissidet plurimum?» (De offic. II, 2); Cicerone s'a fãlit poate prea lesne; cãci a îngãdui contrazicerea asupra acestui punct și a pune onestitatea pîn-tre lucrurile ce trebuie *probabil* a observã, a-cesta în-samnã a compromite universalitatea principiilor de moralã și a se îndoi despre obligãtiunea datoriei. Aice, ca și în ori-ce chestie de credință religioasã, e nevoie de un dogmatism absolut, cãci acesta-i singura stavilã în-contra sofizmelor necredinței și a moralelor false cari ar voi sã deie ca bazã legitimã pentru toate acțiunile ominești plãcerea sau interesul. Morala datoriei, care de altfel e și acea a lui Cicerone are ca sprijin puternic conștiința universalã, și nimãnu-i sã nu îngãduim dreptul de a protestã în contra ei. Și ca o dovadã cã Cicerone și-a dat bine seamã de aceasta e urmãtorul pasaj din opera lui : *de legibus* : «Cãt despre noua A-cademie, aice sã o rugãm sã tacã : cãci dacã am lasa-o sã atace edificiul ce am înãlțat și care ne se pare întocmit cu destulã artã, am videã ruini forte mari. Aș dori din tot sufletul sã o domolesc, dar n'ãși îndrãzni sã o resping. 1)»

1) «Academiam hanc recentem exoremus, ut sileat. Nam si invaserit in haec, quae satis scite nobis instructa et composita

Să mulțămim deci lui Cicerone că și-a uitat de teoria lui asupra probabilității când arată sfera datoriilor și când vorbiă cu convingere despre trebuința legii naturale care se impune tuturoră cu o nestrămütată autoritate. Fără îndoială e contrazicere să pretinzi că nu-i nimic sigur și pe de altă parte să afirmi că e nevoie a cultivă virtutea și a-ți îndeplini cu sfințenie toate datoriile; dar e o onoare pentru Cicerone că a scăpat, în morala practică, de greșelile teoriilor sale filozofice, hotărînd pentru viața omenească regule fixe și nestrămütate.

Dar dacă, prin luminile conștiinței sale, el a putut să scape de probabilism când vorbiă de onestitate pe care trebuie a o practică în toate condițiunile, și de dreptate pe care trebuie a o observă față de toți oamenii, remăne tot legat de sistemul lui când e vorba de a dă lui Dumnezeu aceea ce e al lui și de a arătă omului cum trebuie să se îmbunătățească pe el — însuș. Și pentru aceasta trebuie să vederi luminoase și sigure asupra existenței lui Dumnezeu și asupra naturei omului, și nu vom întârziă a ne convinge că această facție lipsiă lui Cicerone.

Datoriile omului cătră Dumnezeu, cum puteă Cicerone să le găsească un loc în morala lui? De sigur trebuie să recunoaștem că dănsul a zis în *Tusculane* că «Dumnezeu nu poate fi conceput de cât ca un spirit pur, fără amestecătură, lipsit de ori-ce materie coruptibilă, care cunoaște totul, care pune totul în mișcare și care are

videntur, nimias edet ruinas. Quam quidem ego placare cupio, submovere non audeo.» (*De legibus* I, 13)

de sine o mișcare veșnică ¹⁾»; dar tot dânsul bănuiește zeilor că au dat omului rațiunea ²⁾, și la urma urmei pentru ca să creadă în Dumnezeu nu găsește decât probabilități, fiindcă declară că nu le primește ca doveditoare, ci numai ca verisimile argumentele stoicilor asupra acestei chestiuni ³⁾. Să nu uităm acest punct de căpitanie că natura lui îi pare că există prin propria ei putere după niște legi veșnice, fără ca să fie cu puțință să poată găsi în ea intervenția dumnezească ⁴⁾. Aceeaș nesiguranță asupra nemuririi sufletului. După ce a expus argumentele lui Platone care o dovedesc, nu întârzie să adauge că nu trebuie să ne rezemăm din caleafară pe aceste dovezi, că trebuie să ne deprindem cu idea că, chiar dacă sufletul se nimicește după moarte, moartea cu toate a-

1) «Nec vero Deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concrezione mortali, omnia sentiens et movens, ipsaque praedita motu sempiterno.» (Cic. Tusculane, I, 27).

2) «Aut satius fuerit nullam omnino nobis a Diis immortalibus datam esse rationem, quam tantam cum pernicie datam.» (Cic. de natura deorum, III, 27)

3) «Haec fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem, sed ut intelligeretis, quam esset obscura, et quam difficiles explicatus haberet. »Quae (somnia) ipsa tamen tam levia non sunt, quam est Stoicorum de natura deorum oratio. Haec cum essent dicta, ita discessimus, ut Velleio Cottae disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.» (Cic. de natura Deorum, 39 et 40, lib. III).

4) «Ita prorsus existimarem, si illum aedificatum, non, quemadmodum docebo, a natura conformatum putarem», «Illa vero cohaeret et permanet naturae viribus non deorum» (De nat, D. III, 10 et 11).

»Quaecunque sint, omnia effecta esse natura». (Cic. Academica, II, 38).

ceste n'ar fi un rău ¹⁾. Intr'un cuvânt dacă Cicerone nu refuză într'un mod tot atât de sigur ca și profesorul său Panețius ²⁾ să admită nemurirea sufletului, o consideră cel puțin ca foarte îndoelnică, în tot cazul ca o părere fără temei, uneori ca o poveste.

Pe niște temelii așa de șubrede era oare cu puțință să clădească o morală religioasă care să merite acest nume? A pune o asemenea întrebare aice, înșamnă a o dezlega.

Nu eră de loc ușor pentru Cicerone să întocmiască o morală individuală conformă rațiunii și naturei omenești. Să ne aducem aminte că, pentru dânsul, ca și pentru Stoici, toate pasiunile sunt viții, și că omul să nu se gândească niciodată a le regula sau a le îndreptă, ci a le smulge și a le scoate din sufletul său. Până și în *De Officiis* ³⁾, dânsul își ride de doctrina peripatetică, care, respectând condițiunile esențiale ale naturei ominești, pretinde că mișcările sufletului, stăpânite și călăuzite de rațiune, pot deveni imbolduri de acțiune și izvoare de virtute. Cicerone nu bagă de samă că virtutea însaș nu poate să existe, îndatăce i se ia materia pe care trebuie să se exerciteze. Virtutea nu-i altceva decât lupta, sus-

1) «A malis igitur mors abducit non a bonis.... Etiamne nobis expedit, qui et domesticis et forensibus solatiis ornamentisque privatis, certe, si ante occidissemus, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset?» (Cic. Tusculan. disputat. I, 34).

2) Panaetius Platonis «hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat». (Cic. Tuscal I, 32).

3). «Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: nunquam enim iratus qui accedet ad poenam mediocritatem illam tenebit, quae est inter nimium et parum: quae placet Peripateticis, et recte placet, modo ne laudarent iracundiam, et dicerent utiliter a naturâ datam» (De offic. I, 25).

ținută cu vitejie, în contra pasiunii și a ademenirilor ei zilnice: cum are să fie biruința, dacă nu mai ai adversari? Nu vom mai insista asupra acestui punct: e destul de vădit că Cicerone e prea Stoic, căci e cu neputință a răsturnă până într'atâta și a schimbă cu orice preț natura omenească, și dacă am cercetă mai departe urmările ideei ce el își face despre virtute, l'am vedea de sigur recomandând ca o ultimă garanție a libertății, a înțelepciunii și a forții morale, și apathia și ataxia, din care Stoicismul a făcut scopul ideal al vieții și care e în realitate în mai multe privinți condamnarea vieții active, ba chiar negarea virtuții.

Tot de la Stoicism Cicerone a împrumutat, fără a o moderă și definiția fericirii supreme, și cu atât mai mult e nevoie de a o arata cu cât dânsul singur socotește ca cea mai înșamnată dintre toate chestiunile filozofiei chestiunea fericirii supreme, a cărei cunoștință trebuie să ne deie o regulă pentru toate acțiunile vieții ¹⁾).

Fericirea supremă, zice el, trebuie să fie simplă, și nu poate să fie formată din elemente opuse, și nu găsim cuvinte destul de aspre pentru a muștra pe acei filozofi cari au împreunat plăcerea și onestitatea, căci ori-ce plăcere e tocmai contrară onestității. Oare Cicerone nu uită prea degrabă că omul are un în-doit caracter, că dacă e o ființă inteligentă,—

1). «Summum autem bonum si ignoretur, vivendi rationem ignorari necesse est. Cognitis rerum finibus, quum intelligitur, quod sit et bonorum extremum, et malorum, inventa et vitae via est, conformatioque omnium officiorum», Cic. de *Finibus*, V, 6).

și prin aceasta aspiră la datorie, e în acelaș timp și o ființă sensibilă, și prin această aspiră la fericire. Cicerone scapă fără îndoială de concluziile riguroase care sunt partea slabă a stoicismului și care vor da în totdeauna loc în contra acestei mari doctrine morale la cele mai legitime critici; definiția însă ce el a dat despre fericirea supremă are cu toate aceste influență asupra caracterului general a operei lui, și s'ar putea găsi în aceasta, origina și a meritelor și a defectelor a tractatului despre *Datorii*. Alături de o iubire nețărnută pentru dreptate și onestitate, pe care Platone pare a-i o fi inspirat, și pe care Cicerone o va putea transmite chiar timpurilor moderne, ce contraziceri neapărate fiindcă a desprețuit una din părțile de căpitanie ale naturei morale ale omului.

Nu dai sensibilității omenești partea ce i se cuvine, și nu vezi ce răzburare mare îi pregătești fără să-ți dai samă; alungi din viață plăcerea și utilul, le afurisești chiar, și cu toate aceste ai contopit utilul cu onestul!

Să nu pretindem a desființa aceea ce trebuie regulat, să nu luăm activității omenești unul din mijloacele sale cele mai firești, plăcerea de a face bine, dacă nu voim fără voia noastră să devenim slugi fiindcă am fost niște stăpâni foarte aspri și să ne expunem a ne supune unor legi cu atâta mai absolute cu cât nu vom fi în stare a ne opune lor.

Naturam expellas furca, tamen usque recurret.

Cicerone ar fi făcut mai bine să-și amintească

de această maximă, care e a lui, că nu folosește nimic de a te lupta în contra naturii, și de a umbla după aceea-ce nu poți dobândi. «Neque enim attinet repugnare naturae, nec quidquam sequi quod assequi nequeas» (De offic. I, 31). Dar să ne oprim puțin și să examinăm câteva din meritele moralei lui Cicerone.

Nimeni nu vă zice că Cicerone n'a avut un adevărat cult pentru dreptate, pentru care omeneția l'a binecuvântat. Nici-un moralist n'a rezumat cu mai mare înălțime de spirit condițiile și obligațiile dreptății, și conștiința omenească nu putea să meargă mai departe de cum a făcut dânsul în o direcție în care se vor întâlni în totdeauna spiritele oneste din toate țările și din toate veacurile. Datoria și legea morală, iată pentru Cicerone principiul chiar a tuturor acțiunilor noastre, căci dânsul a spus că «nimeni nu poate fi drept dacă se teme de moarte, de durere, de exil, de sărăcie, sau dacă pune înaintea echității contrarul acestor lucruri¹⁾. Acesta-i un elocvent răspuns acelora ce n'ar voi să vadă în justiția lui Cicerone decât o justiție îngustă și nepotrivită,

Aceea-ce dânsul urmărește fără preget, ceea-ce lui i se pare că e idealul și ocrotirea societății civile, e egalitatea tuturor dinaintea justiției și dinaintea legii. Singur o spune într'un chip admirabil: » perfecțiunea înțelepciunii politice de a nu se face deosebire între interese

1) «Nemo enim justus esse potest qui mortem, qui dolorem qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quae his sunt contraria, aequitati anteposit.» (De offic. II, 11).

și de a întinde asupra tuturor cetățenilor ocrotirea unei dreptăți nepărtinitoare.... Trebuie astfel a chibzui încât o împărțire echitabilă a justiției să asigure fiecăruia dreptul său; reaua-credință să nu abuzeze de loc în folosul său de slăbiciunea celui sarac, și bogatul care voește să-și păstreze sau să-și redobândească dreptul său, să nu fle împedecat pentru aceasta de invidie.» ¹⁾, Principiul egalității civile nu e oare aice în toată întregimea lui ?

Legea pozitivă nu-i cu adevărat bună, după dânsul, decât atunci când se apropie de legea nescrișă care-i dă sancțiunea și valoarea ei, și dacă nu prezintă pentru nimeni un mijloc de furișare. «Trebuie mai ales să băgăm de samă, zice el, ca pentru acelaș motiv unii să fie pedepsiți și alții să nu fie macar urmăriți ²⁾». Nimeni nu poate să se subtragă de la autoritatea ce dânsul o dă ca bază pentru starea socială, de oarece e autoritatea dreptății însăși și a dreptului. Să căutăm în totdeauna până în fundul gândirei sale, și vom vedeà că opiniile lui se razimă pe un sentiment de echitate. Pentru ce, de pildă, vorbește dânsul totdeauna de legile agrare ca dușman ? Fiindcă ura lui, după cum spune Montesquieu, se sprijineà pe această maximă veșnic adevărată, că cetatea n'a fost

1) «Ea est summa ratio et sapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes aequitate eadem continere.... In primis operam dabunt, ut juris et judiciorum aequitate suum quisque teneat, et neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit invidia.» (De offic. II, 23 și 14).

2) «Cavendum est ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem.» (De offic. I, 25)-

stabilită decât pentru ca fiecare să-și păstreze bunurile lui, și interesul public nu-i niciodată ca un particular să fie lipsit de avutul său, sau chiar ca să i se iee o parte oricât de mică prin o lege sau prin un regulament politic 1). «Intâia datorie a omului însărcinat cu ocârmuirea statului, zice foarte bine Cicerone, e de a asigura pastrarea proprietăților particulare, cărora autoritatea publică nu trebuie niciodată să aducă jignire. Societățile și Statele s'au format mai ales în vedere ca fiecare să-și poată păstra aceea ce are 2).»

În numele dreptății Cicerone strigă puternic în contra prădăciunilor de care suferiau provinciile; tot în numele dreptății dânsul protestează în contra mituirilor și a jafurilor de care a avut ocazie să vadă atâtea exemple: »Nu e numai o rușine de a jăfui averea publică, e o faptă criminală și nelegiuită.» Pretutindeni vom găsi pe Cicerone apărătorul dreptății și prietenul neclintit al datoriei sub toate formele. —

Nu eră, de sigur, un moralist ordinar, acela care a pătruns destul de adânc în știința sufletului și a vieții ominești, pentru a afirma că greșelile chiar acele ce par mici sunt tocmai acele de care trebuie să ne ferim cu mai mare bagare de samă 3). Prin cugetări de asemenea

1) Montesquieu : Esprit des Lois, XXVI, 15).

2) «In primis autem videndum erit ei qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publice diminutio fiat. Hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerent, respublicae civitatesque constitutae sunt.» (De offic. II, 21)

3) «Quae autem parva videntur esse delicta neque a multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum.» De offic. I, 40).

natură inspirate în deosebi de o pătrundere morală foarte încercată, Cicerone ne desvălește toată delicateța onestității sale și în acelaș timp toată pătrunderea spiritului său. Ne pare însă rău că Cicerone s'a sprijinit pe această cugetare pentru a învinovăți pe om de crimă pentru unele fapte care nu fac nici-un rău, pentru unele lucruri fără însemnătate în care, după cum am arătat mai sus, morala nu e de loc interesată.

Cu toate aceste să nu se creadă că Cicerone are aceiaș părere ca stoiicii că toate greșelile sunt egale : singur a protestat în contra acestei exagerări pe care o judecăată sănătoasă o respinge, declarând că, din două lucruri oneste, uneori se poate cerceta care din două e mai mult onest, ¹⁾. A înțeles însă că virtutea nu consistă în câteva fapte strălucite nici în ferirea de oare care greșeli ; a văzut că otrava, în orice cantitate ar fi luată, produce moartea pentru acela care să servește din nou de ea cu încredere, și deprinzându-se cu răul, sufletul se înrăutățește cu siguranță și în curând se pierde. Acela care desprețuește lucrurile mici va cădea cu încetul ²⁾. Aceeace constituie greșala, ca și acțiunea virtuoasă, și Cicerone fără îndoială a înțeles bine aceasta—e voința aceluie o săvârșește. In intenția agentului moral stă

1) «Eorum ipsorum, quae honesta sunt, potest incidere saepe contentio et comparatio, de duobus honestis, utrum honestius.» (De offic- I, 43).

2) Qui spernit modice, paulatim decidet.» (Ecclesiastic, XIX, 1).

De asemenea St. Luca, XVI, 10: «Qui fidelis est in minimo, et in majori fidelis est: et qui in modico iniquus est, et in majori iniquus est.»

cu deosebire moralitatea acțiunii, și asupra acestui punct așa de important, putem spune că Cicerone n'a arătat nici o îndoială; căci fără aceasta cum ne-am putea explica atâte precepte cu aplicațiune pentru toate timpurile, prin care dânsul se silește să ne atragă atențiunea a ne feri de acțiunile care deși sunt legale, nu sunt totuși drepte? Nu e tot el care a zis că omul cinstit nu va scoate din gura lui nici-un cuvânt care să nu poată fi spus în public¹⁾? Înțeleptul, să aibă chiar în deget inelul lui Gyges, nu va face niciodată nimic care să nu fie cinstit, și-l va respinge cu groază decât să se servească de el pentru a sevârși cea mai mică nedreptate și pentru a se îndepărta din calea virtuții,

Virtutea ce voește Cicerone să ne însufle e înainte de toate,—și trebuie pentru aceasta să-l felicităm,—e o virtute activă, fiindcă ea nu-i, după dânsul, decât forma cea mai înaltă a dreptății. El é acel ce a spus că toată valoarea virtuții stă în acțiune²⁾ și că pentru a merita numele de om virtuos, trebuie a pune în practică toate preceptele a căror observare compune virtutea³⁾. Virtutea fără acțiune, e un cer fără stele, o floare fără parfum, un copac fără fructe.

1) «Talis vir non modo facero, sed ne cogitare quidem quidquam audebit quod non audeat praedicare.» (De offic, 11I, 19)

2) «Virtutis enim laus omnis in actione consistit.» De off. I, 6,

3) «Officii conservandi praecepta, traduntur illa quidem, ut facimus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitatio-nemque desiderat.» (De offic. I, 18).

Deasemine la începutul «Republicei», cartea I, cap. 2 : »Nec vero habere virtutem satis est, quasi artem aliquam, nisi utare.. Virtus in usu sui tota posita est«.

Credința fără acte pioase e o credință moartă ¹⁾, și fără faptă virtuoaasă nu e virtute.

Se poate bine vedeà cum morala socială trebuie să se lărgescă și să se îmbunătățească sub influența acestei teorii despre dreptate și a cestei doctrini de acțiune în care s'ar putea de sigur recunoaște urma lui Aristotele, dacă Cicerone ar fi dezvoltat'o mai mult. Nu-i Aristotele acela care spuneà că ceea-ce e mai drept în lume, e dreptatea unită cu binefacerea ²⁾? Și acest mare principiu nu e întru cât-va sufletul moralei lui Cicerone? Nu-i puțin lucru și e o mare cinste pentru Cicerone că a înțeles într'un chip așa de larg principiul sociabilității și a afirmat că omul e din firea lucrurilor prietenul omului, că e meritul și totodată datoria lui să-i deie un sprijin frățesc, și acțiunea constă mai ales în a servi pe oameni ³⁾. Filantropia este pentru Cicerone una din virtuțile cele mai necesare și mai naturale omului. *Homo homini res sacra.*

Dacă insistăm cu oarecare mulțămire asupra acestei părți din morala lui Cicerone, care de altfel e partea cea mai înșamnată și cea mai bună, e din cauză că ea se sprijină pe presimțirea unui din cele mai rodnice adevăruri pe care a putut vreodată să-l afirme inteligența omenescă, și a cărui influență e cu adevărat nemuritoare, adecă unitatea omului, fără de ca-

1) «Fides sine operibus mortua est.» (Iac., II, 26).

2) Aristotele: «Morala cătră Nicomac» cartea VIII, cap. 1)

3) «Ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur.» (De offic. I, 43).

re ideile de egalitate și de înfrățire n'ar fi uneori decât himere, fiindcă acest singur adevăr poate să le servească drept temelie nestrămutată. Când te gândești că trebuie a aștepta până la Buffon pentru a-i găsi proclamarea științifică, ești cu totul nedumerit de slăbăciunea și contrazicerile spiritului omnesc, care a putut să străbată aproape 18 veacuri după Hristos, fără să înscrie acest mare adevăr în fruntea tuturor adevărilor, că o menirea se transmite din generație în generație. Recunoștința noastră crește pentru spiritele binefăcătoare cari, fără să afirme încă această idee mare, par cel puțin că au întrevăzut'o, fiindcă au aratat câteva din urmările morale cele mai înalte. Din numărul acestora e de sigur Cicerone, care, întrebuițază toți terminii limbii latinești pentru a arată înrudirea ce leagă pe om cu om și pe care se razimă iubirea niamului omnesc și sentimentul comunității universale. El n'are autoritatea trebuincioasă care să-i poată dà voie să zică: Sunteți cu toții frați, *vos autem fratres estis*; dar în om dânsul își iubește seminele, și crede bucuros că nu pot fi mai multe specii de oameni. Dacă prevestirile sale de unitatea niamului omnesc n'au fost în stare să destăinuiască lui Cicerone plămădirea dumnezeiască și de bunăvoie a celui dintâiu om, a tras cel puțin din această nobilă gândire toate consecvențele ominești ce pot decurge într'un chip firesc. Și aceasta-i una din părțile cele mai trainice ale gloriei sale ca moralist.

Cicerone va fi întotdeauna unul din numele cele mai respectate a le moralei din antichitate,

căci dânsul răspândește cu mare râvnă în lume iubirea de omenire, și e cu neputință a declară că binefacerea e o virtute deopotrivă cu dreptatea fără a se întrevidea acele legi care, alun-gând mizeriile de pe pământ, au făcut din biata omenire răsleață un popor de frați.

Insfârșit am avea drept să spunem că Cice-ron e și-a întemeiat morala lui pe lepădarea de sineși, dacă s'ar fi mărginit să vadă în virtute ținta cătră care trebuie să se îndrepte toată ac-tivitatea ominească, și dacă, prin o contrazicere de neiertat, dar care n'ar trebui să ne mire, n'ar fi făcut totodata din ea o unealtă de noroc.

În tractatul despre *Datorii* ¹⁾ stă scris că în-sușirea virtuții e de a câștigă bunavoința oa-menilor și de a-și face din ei ajutători cu totul plecați; că e datoria înțelepciunii de a chibzui, cum va crede de cuviință, cu voințele ominești și de a le face să se intereseze de mărirea și fericirea noastră. Am putea să ne întrebăm dacă acest precept poate să se împace cu sentimen-tul și idea de caritate; dar, fără să ne ducem așa de parte, lesne se poate vedeă că a defini virtutea astfel, e a o nimici.

Dacă Epicureii înjosiau virtutea făcând din ea un instrument de plăceri, tot o înjosești când

1). «Proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum et ad usus suos adjungere . . . hominum autem studia, ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum praestantium sapientia et virtute excitantur.» De offic. II, 5).

faci dintr'însa un mijloc de izbândă ¹⁾ și din noroc scopul chiar al vieții, acest lucru nobil ce ne-a fost hărăzit de Dumnezeu pentru a ne apropia de dânsul prin practicarea binelui. E folositor, de sigur, după cum spune zicătoarea, să-ți croești un drum în lume; aceasta poate să se împace cu onestitatea; dar dacă-mi spui că ești acolo în cararea strimță și grea a virtuții, atunci protestez și declar că niciodată nu voi consimți să fac din lucrul cel mai pur și mai neinteresat pe lume un mijloc de a ajunge la ceva.

Cine mă va putea convinge că e de datoria

1). Acest rol pe care Cicerone îl atribuiește virtuții se potrivește foarte bine cu afirmarea lui că cu toții, fără deosebire, suntem atrași fără voia noastră acolo unde credem că descoperim folosul, și că nu atărnă de noi să se întâmple vreodată altmintrelea. *Omnes enim expetimus utilitatem ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus.* (De off. III, 28).

Pricepem acum că Cicerone a fost silit să identifice utilul și onestul, dacă nu voia să scoată din viața ominească orice cinste și orice virtute. Cu toate acestea să băgăm bine de samă; oricât de mică atenție am da, am vede că, în aceasta e, cu adevărat, o lovitură ce se dă libertății morale. A declara că omul caută negreșit folosul, și că folosul și onestul sunt unul și același lucru, e a afirma fără îndoială că ești silit, chiar dacă n'ai voi, să practici onestul și virtutea. Aceasta eră doctrina lui Platone: «Nimeni nu sevrășește răul cu voință». (Platone, Republica, IX, 589; Legile, V, 731; Timeu, 86). E și doctrina Stoicilor, va fi și a lui Seneca (De ira, lib. II cap. IX și X) și a lui Marcu-Aureliu, care spune în mai multe părți că trebuie a suferi pe cei răi și a fi indulgent cu dânșii, fiindcă sunt siliți să facă aceea-ce fac, fiindcă păcătuiesc în contra voinței lor și siliți. (M. Aureliu, Cugetări, II, 13; IV, 6; V, 17; etc). N'avem dreptul să zicem că aceasta-i și doctrina lui Cicerone; putem cel puțin să aratăm prin ce aplecari dânsul se apropie de o teorie care nu ne ar lasă nici răspunderea greșelilor noastre nici meritul faptelor noastre bune, și în care răul, la urma urmei, ar fi întru câțva chiar lucrarea lui Dumnezeu.

mea să răvnesc bunul traiu și că e în adevăr o vină sa nu fac aceasta? Datoria atrage negreșit după sine o idee de obligație care lipsește tocmai din preținsele datorii pe care Cicerone le descrie cu atâta ușurință. Nu e adevărat că, pentru a fi virtuos, sunt obligat să trec ca atare în ochii oamenilor, și că mărirea și averea sunt întru câțva criterium virtuții.

«Lucru de căpitenie, cum zicea așa de bine Silvio Pellico, nu e de a dobândi, ci de a merita răsplățile oamenilor. Dacă meritul tău e răsplătit, cu atâta mai bine; dacă nu, păstrează-l fără să aștepti vre-o răsplată; din aceasta cauză va fi și mai mare încă».

Cine nu vede că cea dintâi vină a unei doctrine în care onestul și utilul sunt unul și același lucru e de a ne face încetul cu încetul să confundăm virtutea cu izbânda și a ne face să ne închinăm dinaintea succesului întocmai ca dinaintea înțelepciunii? Să băgăm de samă să nu coborâm astfel virtutea la nivelul cumințeniei omenești, să băgăm de samă ca dibăcia să nu ia locul înțelepciunii, și ca, în această nenorocită confuziune, industria care duce la izbândă, să nu lese în curând îndărătul ei o purtare virtuoaasă care se îngrijește mai mult să-și îndeplinească datoria decât de rezultatele ce au să fie.

Să nu uităm că, după expresia lui Platone, tot aurul care e pe pământ și în sinul lui nu ar fi în stare să plătească virtutea¹⁾.

1) Platone : Legile, V, 728.

Și dealmintrelea e oare iertat moralistului să zică omului: Fă binele, și vei fi răsplătit? A pune dinaintea ochilor răsplată neîntârziată pentru faptele noastre bune, aceasta înșamnă a le scoate din valoarea lor, e a schilodi virtutea. Aceasta-i așa de adevărat încât, dacă cultiv onestul în vederea utilului, prin aceasta chiar am încetat să am drept la răsplățile virtuții. Neînteresarea va fi în totdeauna semnul de căpitanie după care se recunoaște un om de bine, și cum adese ori s'a repetat, o faptă cinstită, sevârșită în vederea folosului, nu mai are drept la admirațiunea noastră nici la respectul nostru. Să ne ferim să dăm virtuții interesul ca bază, căci virtutea interesată poartă numele de egoism. Pentru ce oare teoriile morale de soiul acesta au pentru noi nu numai un ce fals, ci încă și un ce înjositor pentru omenire? Fiindcă pentru niște astfel de moralști, cauza fericirii e o cauză dinaintea căria ori-ce alt lucru n'are decât o importanță mică de tot, o cauză dincolo de care omul nu mai are nimic be dorit. Nu trebuie a merge mai departe pe această cale primejdioasă, dacă nu voim să spunem îndată cu moralistul La Rochefoucauld că: «l'intérêt que l'on accuse de tous nos vices, mérite souvent d'être loué de nos bonnes actions»¹⁾. Oare mă vei convinge că aceste fapte bune, rod al vre-unui calcul sau al interesului, merită vre-o răsplată? Trebuie, pentru a fi virtuos, ca omul să facă binele numai pentru binele în sine; natura virtuții e neclintită ca și conștiința

1) La Rochefoucauld: Maxime 305.

și nu voiu socoti niciodată ca oameni de bine pe acei cari, în virtute, caută răsplata.

Fiindcă morala lui Cicerone e lipsită de sancțiune, de aceea e silită să făgăduiască omului, cu desprețul chiar al experienții universale și al evidenței, o răsplată neîntârziată pentru bunele sale fapte, și să desființeze oarecum încercarea care o consfințește și care e cu adevărat piatra de încercare a curajului nostru și a virtuții noastre. Cicerone n'a observat că nu întotdeauna, în mijlocul bogăției și al belșugului, virtutea se arată mai strălucitoare și mai pură; dânsul n'a înțeles îndeajuns că : «sub acțiunea aceluiaș foc aurul strălucește și paiul scoate fum, că aceiaș grapă sfarmă păiușul și curăță grâul, că untdelemnul și drojdia nu se amestecă curgând în acelaș teasc. Tot astfel aceeaș nenorocire căzând și pe buni și pe răi, încearcă, curățește și face pe unii să străluciască, și pe cei răi îi condamnă, îi ruinează, îi șterge de pe fața pământului¹⁾».

Și tocmai fiindcă morala lui Cicerone ne ține privirile noastre legate de pământ de aceea nu poate să încurajeze și să aducă o mângâiere acelor loviți de nenorocire și cari au de luptat cu tot soiul de împrejurări.

Cicerone a văzut că omul trebuie să vină în ajutor omului, a înțeles deasemenea că pentru

1) «Sicut sub uno igne aurum rutilat, palea fumat; et sub eadem tribula stipulae comminuuntur, frumenta purgantur; nec ideo cum oleo amurca confunditur, quia eodem preli pondere exprimitur: ita una eademque vis irruens bonos probat, purificat, eliquat; malos damnat, vastat, exterminat». (S. Augustini de civitate Dei, lib. I, Cap. 8).

a fi drept nu-i de ajuns a nu face nimărui rău ; dar există vre-un mijloc în opera lui pentru a veni în ajutorul celor obijduiți și a alina durerile celor ce sufăr ? Nu, de oarece maximele și preceptele lui sunt mai ales menite celor favorizați de soartă și celor fericiți. Aceea-ce Lactanțiu a zis despre înțelepciunea celor vechi se poate aplică și la morala lui Cicerone : « Nimic nu eră în toată această morală nici pentru femei, nici pentru sclavi, nici pentru lucrători, nici pentru bieții oameni cari câștigă pâinea lor prin muncă. »

Cerând de la Cicerone a-și rezemă preceptele sale pe o bază mai trainică și a dà moralei sale un fundament statornic, nu-i cerem decât un lucru ce ar fi putut să ni-l dea cu luminele rațiunii sale, căci în această privință n'avea decât să iee ca călăuz învățământul chiar al lui Platone. Pe vremea când Cicerone scria tractatul despre *Datorii*, erau deja mai bine de trei veacuri de când Platone spusese aceste cuvinte ce trebuiesc întotdeauna amintite cu admirațiune și respect ; « O cât de greu va fi, zicea Platone, de a convinge poporul că, dacă trebuie să ne ferim de vițiu și să cultivăm virtutea, aceasta nu-i, cum crede dânsul, pentru a înlătură dojana și a merita lauda. A cunoaște și a imita pe Dumnezeu, aceasta-i adevărata virtute. Ce sunt după aceasta tot ceea-ce poarta numele de calități ominești ? Când vom videă oameni batjocurind lucrurile sfinte, să ne păzim de a admira în ei mândria sau îndrăzneala ; ei iau aceste cuvinte insultătoare drept laudă, și

se cred, nu oameni meritând a fi disprețuiți, adevărată pacoste în lume, ci eroi făcuți să domnească. Ei nu văd, smintiți, că din două condiții ominești, sau a trăi fericit cu Dumnezeu, sau a trăi într'un chip ticălos fără Dumnezeu, au ales pe cea mai rea, și în toate zilele se îndepărtează de cerescul model¹⁾».

Cuvinte sublime, și pe care filozofia poate niciodată nu le-a întrecut ! Și iată pentru Sf. Augustin proclamă, fără cea mai mică șovăire, superioritatea moralei lui Platone, adăogând că dintre toți filozofii vechi, dânsul s'a apropiat mai mult de credința creștinească²⁾.

Cât despre Cicerone, bunacredință, dreptatea și virtutea lui nu i se par că au în totdeauna origină lor eternă în Dumnezeu, căci a spus că din partea mâniei lui Joe nici-o nenorocire nu e de temut, de oarece niciodată nu se înfurie nici nu face rău. Și dacă trebuiește a fi om de treabă și a fi drept, cceasta din cauză, mai adaogă dânsul, nu că e vorba de vre-o urgie cerească, care e o himeră, ci de dreptate, de bunăcredință. *Jam enim non ad iram Deorum, quae nulla est, sed ad justitiam et ad fidem pertinet*³⁾. Nu există așa dar dreptate dumne-

1) Platone : Teetet, 176.

2) *Ipsium autem verum ac summum bonum Plato dicit Deum, unde vult esse philosophum amatorem Dei, ut, quoniam philosophia ad beatam vitam tendit, fruens Deo sit beatus qui Deum amaverit.* «Sicut idem Plato, et qui eum bene intellexerunt...alique reperiuntur, qui hoc viderint ac docuerint, eos omnes caeteris anteponimus, eosque nobis propinquiores fatemur» (Sf. August : *de civitate Dei*, VIII, 8 și 9).

3) cic. : *De offic.* III, 29).

zeească, și bunacredință și dreptatea au pe pământ și începutul și sfârșitul lor.

Niciodată aceea ce se numește astăzi morala independentă nu și-a formulat mai de dreptul pretențiunile sale a deosebi dreptatea și onestitatea de orice dogmă și de orice doctrină metafizică. Fără îndoială, după cum s'a zis cu multă dreptate, un fizic poate să aibă concepții false asupra principiilor fundamentale ale fizicii și să fie totuși foarte norocos în experiențele și descoperirile sale.

E cu totul acelaș lucru și în morală, și un om care n'are decât idei nesigure sau greșite asupra problemelor celor mai însemnate de metafizică poate să arăte în deosebitele acte ale vieții sale o onestitate foarte mare și un caracter nobil neîntrecut. Dar urmează de aici că acest fizic priceput să aibă dreptate să rămână în totdeauna greșit asupra principiilor esențiale a le științii cu care se îndeletnicește, sau că acest om cinstit să poată pretinde să ajungă în morală la rezultate complete nevoind să se urce la origina obligațiunei a cărei existență a afirmat'o ? Incercarea ar fi zadarnică ; e cu neputință omului să nu se ridice deasupra faptelor întâmplătoare ale realității trecătoare, și după cum s'a zis, nu trebuie a uită că în afară și deasupra sistemelor metafizice există metafizica însăș care e veșnică și nu se schimbă, pe care o lege tainică a omenirei o păstrează cu toate sforțările acelor ce o neagă. Să nu uităm că chiar Kant, după ce a ajuns la scepticism în «*critica rațiunei pure*», nu s'a

mulțămît să stabilească în altă parte în *Critica judecătii*, noțiunea datoriei existând și menținându-se prin ea-însăș, dar încă această noțiune capatată l'a împins într'un mod firesc să regăsiască, în numele rațiunii practice, aceleași adevăruri mari de cari această noțiune lui nu-i părea că poate să fie despărțită și pe cari rațiunea pură nu i le dovedise îndeajuns.

E nevoie să mai adăogim că Cicerone ar socoti bucuros virtuțile fundamentale ale vieții ominești ca niște virtuți aristocratice dar nu ca virtuți universale? Pare că dânsul uită adeseori că despre virtute, întocmai ca și despre adevăr, putem zice că ea este a tuturor și că intrarea la dânsa nu e oprită nici unui om din ori-ce treaptă socială ar fi el. Acolo nu sunt privilegiați, și, cum a zis tot S. Pellico, din fericire, virtutea poate să ducă casă bună și cu ignoranța.

Preceptele lui Cicerone sunt mai ales pentru clasele înalte ale societății; dânsul a scris pentru patriciani și cavaleri, n'a scris pentru toți. Virtutea lui i se arată mai cu samă prin strălucirea ei, și nici odată dânsul nu deosebește onoarea de glorie ¹⁾(Nici odată dânsul nu v'a voi să facă vre-o lucrare fără să se gândească la cele ce se vor spune despre dânsul nu numai de oameni cinstiți, ba chiar de toți ceilalți oameni, El nici odată nu e nepăsător de opinia altuia, și această nepăsare lui i se pare că e nu numai culmea obrăzniciei, ci încă sem-

1) «Gloria, quae habet formam honestatis et similitudinem». (Cic. De *fnibus*, V. 24).

nul sigur al nerușinării și al răutății ¹⁾. Nu se sfiște să declare singur că ferindu-se de un rău, înainte de toate trebuie să se ferească de rușine, și merge până acolo în cât își pune în-trebarea dacă e vre-un reu mai mare de cât rușinea; *An est ullum majus malum turpitudine* ²⁾. Și el răspunde fără șovăire că nu cunoaște altul mai rău; noi însă îi zicem: da, e un rău mai mare de cât rușinea de a face rău, și aceasta e de a sevârși răul ³⁾. Rușinea care e legată de faptele rele poate să deie loc la o pedeapsă, și pedeapsa e prielnică, căci poate face să dispară greșala. Să nu mai zicem așa dar că trebuie să ne ferim de rușine, adecă de judecata și dojana oamenilor, de care Platone se plângea cu drept cuvânt văzând pe unii că o dau ca un îndemn la virtute. În adevăr, dacă s'ar împinge până la capăt consecvențele unei atare afirmări, atunci am trebui să zicem că dreptatea și virtutea n'au altă bază de cât opinia oamenilor: ciudățenie pe care Platone ar fi respins-o desigur din toate puterile, și asupra căreia prin urmare nu ar mai fi drept a mai stărui aice ⁴⁾,

1) «Adhibenda est quaedam reverentia adversus homines, et optimi cujusque, et reliquorum. Nam negligere quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti». (De offic. I. 28).

2) De offic. III, 29.

3) La Bruyère a zis foarte bine: «Il n'ya pour l'homme qu'un vrai malheur, qui est de se trouver en faute, et d'avoir quelque chose à se reprocher». (Les Caractères: De l'homme).

4) Un pasaj din *Republica* lui Platone merită să fie amintit aici: «E o lege adevărată, dreaptă rațiune, conformă naturii, universală, neclintită, veșnică, a cărei poronci ne chiamă la datorie, și a cărei opriri îndepărtează de rău. Fie că po-

În ori ce caz, lasarea afară a datoriilor religioase într'o doctrină morală va fi în totdeauna un mare neajuns, căci nu se poate admite că aceste mari chestiuni de credință în providența unui Dumnezeu, în nemurirea sufletului, să nu aibă nici-o înrîurire asupra dezlegării chestiunilor de morală celor mai înalte și asupra cunoștinții datoriilor noastre. Nu putem nega fără îndoială, că aceste adevăruri cel puțin dau singure o temelie statornică legilor eterne, și, după cum spune Bossuet, »les vérités de la foi et la doctrine des moeurs sont choses tellement connexes et si saintement alliés qu'il n'y a point moyen de les séparer» 1). Alungând pe Dumnezeu din morală, Cicerone n'a avut de loc dreptate, căci a despărțit două lucruri nedespărțite, și din care cauză tractatul lui despre *Datorii* e necomplet. În aceasta se poate de sigur găsi motivul de căpitenie a-l neșiguranțelor și slăbiciunilor sale.

Cicerone s'a lăudat poate prea lesne, scriind tractatul *de Officiis*, că a compus un tractat complet de morală când nu scria de cât un tractat de morală socială, căci nu trebuie să uităm că și morala individuală lipsește deopo-

roncește, fie că oprește, cuvintele sale nu sunt nici zadarnice pe lângă cei buni, nici puternice asupra răilor. Această lege nu poate fi împotrivity de o alta, nici spusă în vre-o parte, nici abrogată în întregime. Nici senatul, nici poporul nu pot să ne scutească de supunere la această lege. N'are nevoie de un nou interpret, nici de un organ nou. Nu va fi alta la Roma și alta la Athena : nu va fi mâne alta de cât astăzi : dar la toate națiunile, în toate timpurile, această lege va domni în totdeauna, una, veșnică, neperitoare». (Cartea III, cap. 17).

1) Bossuet : «Sermon sur la divinité de la religion».

trivă ca și morala religioasă, și morala iui socială ea singură e necomplectă, fiindcă Cicerone nu ne vorbește de cât în treacăt și întâmplător despre virtuțile de familie și despre virtuțile casnice care sunt obârșia și fundamentul cel mai trainic al virtuților cetățenești. Poate că Cicerone nu și-a dat bine seamă că îngrijindu-se mai cu samă să facă cetățeni, uită cu totul să facă mai întâiu individul așa de perfect, cât stă în puterea noastră, pentru a întemeia apoi pe virtuți personale, virtuți sociale. Faceți oameni, faceți caractere, dacă voiți să faceți cetățeni, și nu căutați aiurea de cât în virtuțile lăuntrice ale căminului casnic ocrotirea cea mai sigură a demnității personale și a înălțimei morale a indivizilor și a popoarelor. Cea mai măreață clădire n'ar fi decât o clădire gata să cadă, dacă arhitectul nu i-a dat o temelie bună. Am spus'o și o mai repetăm, cum voiți ca un cetățean să se servească de libertatea sa în stat, dacă, în cugetul lui omul nu știe să o aplice cu curaj la îmbunătățirea lui morală, dacă nu știe cu o mână puternică să îndușe apucăturile violente ale pasiunelor nenorocite care-l frământă, dacă într'un cuvânt nu știe să se arăte vrednic de libertatea sa, ascultând de tot ce bine? Pentru a duce în sinul societății sentimente de pace și de unire, trebuie a fi în pace cu sine-însuș, și acela care n'a început mai întâiu să-și orânduiasca viața lui nu va fi cu lesniciune un mijloc de scapare pentru societate, Cum voiți să poată respecta toate drepturile a căror observare for-

mează virtutea socială, acela care își face o adevărată plăcere să desprețuiască aceste virtuți de toate zilele care sunt farmecul și onoarea vieții? Vai de acela care are nevoie să fie un erou pentru ca să fie un om de treabă! Devotațiunile mari și inspirațiunile generoase merg mai bine împreună cu practicările nearătoase ale onestității de toate zilele de cât cu desprețurile mândre a le acelor virtuți modeste care, după cum fac un om de treabă, tot așa la caz de trebuință pot face și un mare cetățan. Să nu pierdem nici odată din vedere acest lucru că, acel care nu se respectă pe sine nu va fi în stare să respecte pe altul. Un moralist a zis, cu multă adâncime, că atât timp cât ține pasiunea suntem ispitiți să numim binele nostru aceea ce e contrar ordinii și binelui altuia. Și tocmai această pasiune trebuie a o desființa în indivizi înainte de a da regulele unei morale sociale care se sprijină pe temelia neclintită a datoriei și pe sentimentul umanității.

TABLA DE MATERII

	<u>Pagina</u>
<i>Capitolul I-ii.</i> Rolul lui Cicerone în propășirile înțelepciunii antice.—Cicerone și moraliștii greci.—Unitatea neamului ominesc : Cetatea universală. — Teoria dreptății. — Binefacearea.—Caracterul omului cinstit.	1
<i>Capitolul II.</i> Datoria către dușmanii noștri.—Opiniunea lui Cicerone asupra muncii.—Purtarea față de sclavi, față de străini.—Dreptul de pace și de războiu.—Lauda curajului cetățenesc.—Devotamentul pentru interesele obștești.—Rezumat.	17
<i>Capitolul III.</i> Impărțirea onestității în patru virtuți.—Rolul lor.—Cicerone datu-și-a bine samă de prudența ?—Definiția lui despre moderațiune.—Părerea lui asupra curajului.	41
<i>Capitolul IV.</i> —Ce loc ocupă în tratatul despre datorii morala religioasă și morala individuală.—Cauzele absenței lor.—Despre suprema fericire.—Despre plăcere.—Meritele moralei lui Cicerone.—Lacunele sale.—Concluzia.	53

